

USUTEADUSLINE AJAKIRI

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **O. Sild**

Ajakirja toimkond: O. Sild (juhataja), J. Köpp, S. Aaslava, H. Masing
J. Taul (korrektor) V. Uuspuu (asjaajaja) H. Pihl (korrektor).

Sisukord :

Lk.

Õpetaja mag. theol. Kristjan Valdma †	65— 66
Aksel Vooremaa: Jutlus Tartu Ülikooli aastapäeval	67— 69
O. Sild: Lutheri kogemused ja ahastused kloostri ja nende tähendus Lutheri reformatsiooni ilmele	69— 82
J. Järve: Kristliku kiriku martüürium Nõukogude Venemaal . .	82— 99
Uku Masing: Prohvet Maltsvet (Lõpp)	100—114
V. Uuspuu: Nõiaprotsesse Pärnu maakohu Arhiivist. Kuni 1642.	114—126
V. Uuspuu: Akadeemiline Usuteadlaste Selts 1937. aastal	126—128

Tartus, 1938

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI KIRJASTUS

Usuteadusline Ajakiri

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: O. Sild

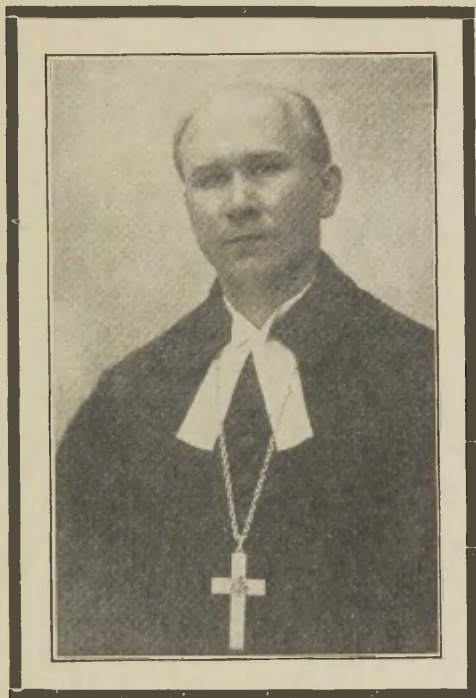
IX aastakäik

1937

№ 3/4

Õpetaja mag. theol. Kristjan Valdma †.

8. novembril s. a. lahkus ootamatult meie keskelt paljude hää sõber ja kaasvõitleja õpetaja mag. theol. Kristjan Valdma. Just

leeritunni ajal pidi tema loobuma maisest rännakust. Mõnigi seisatus kurva teate puhul ja küsis, kas ta ei töötanud liiga pingutavalt? Teised arvasid, et vahest on jätnud sõjaaegsed vintutused temasse oma jäljed? Meie seisame aga kurva tõsiasja ees ja võime vaid ühineda ühe tema vana sõbra ütelsega, miks küll võetakse kõik hääd inimesed nii vara meie keskelt?

Kadunu oli pärit Põltsamaalt, kus ta sündis 1899. a. 12. aprillil Uue-Põltsamaa vallas majanduslikult kehvade vanemate lapsena. Lõpetas Põltsamaa Ühisgümnaasiumi 1922. a. võttes vahepääl osa Vabadussõjast. Samal aastal astus Tartu Ülikooli Usuteaduskonda. Võitlus majandusliku kitsikusega sundis temal hankima ülevaupidamist tundide andmisega. Õppursõduri soodustused ülikoolis olid temale suureks abiks. Sellele vaatamata pole keegi kuulnud Valdmat hädaldamas. Kuigi üsna tihti oli leib otsas, ei laskunud ta siiski raskemeelsusesse. 1927. a. sai ta ajaloolise usuteaduse õppetooli juures oleva Usuteadusliku Arheoloogia Kabineti korraldajaks, kus ta suure kohusetundega töötas Tartust lahkumiseni 1935. a. 1. aprillini. Otsekoheste kohustuste kõrval võttis ta ka agaralt osa Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi tegevusest, olles kirikuloo toimkonna ja Usuteadusliku Ajakirja asjaajaja. Lahkelt ja sõbralikult juttu ajades liikus ta seltsis ja ei pannud kunagi pahaks kui mõni noorem üliõpilane pöördus tema poole nõu või abi saamiseks, tundide viisi jätkus tal selleks aega. Isegi tema väikene elutuba ei mahutanud vahel kõiki sõpru. Oli hää ja rahulik tunne temaga jutelda, mitte ainult algajate muredest ja õppetööst, vaid ka elu sügavamatest mõtetest. Veendunud, lihtsameelse kristlasena oli kadunu ka südamest eesti mees, kes uute mõtete teostamisel aitas ka isiklikult kaasa. Meie näeme teda tegutsemas rahvusliku üliõpilasorganisatsiooni „Kaleva“ loomisel ja „Rahvuslikus Ühinigus“. Kõikjal tegutseb ta huvi ja püsivusega.

1933. a. lõpetas ta usuteaduskonna magistreerimise õigusega ajaloolise usuteaduse alal ja lõi endale iseseisva kodu abielludes Eliise-Kristiine Kangruga. Prooviaastale asus ta Tartu Maarja koguduse õpetaja juurde, mille lõpul ta määratakse asetäitjaks õpetajaks Risti kogudusse, kus ta peagi sai kõigi koguduse liikmete armastuse osaliseks. Koguduse õpetajana jätkas ta ka teaduslikku tööd. 1936. a. 20. märtsil tunnustas usuteaduskond tema töö „Põltsamaa kihelkonna ajalugu“ magistrikraadi vääriliseks. Edasipüüdja iseloom tahtis aga veel rohkem... Mõni nädal enne surma käis ta Tartus ja lubas varsti oma magistri diplomi järele tulla. Ta tuli küll pea tagasi, aga seekord Tartu Maarja kabelisse, kust tema endised sõbrad saatsid ta Vana-Peetri kalmistule paljude teiste uinujate hulka. Palju lahkust ja sõbralikkust jättis ta meie hinge. Suurt eeskuju näitab meile tema visadus. Tema mälestus on sõpradele kallis! V. U.

Jutlus Tartu Ülikooli aastapäevaks ¹⁾.

Aksel Vooremaa.

Aga nõudke kõige paremaid
armuande taga, ja mina näitan teile
veel ühe tee, mis kõige ülem on.

Kui ma inimeste ja inglite keel-
tega räägiksin, aga mul ei oleks ar-
mastust, siis oleksin mina vask, mis
kumiseb, ja kelluke, mis heliseb.

1. Kor. 12, 31; 13, 1.

Lõpmatult palju varasid leidub maailmas. Neid kõiki võib inimene panna oma teenistusse. Iga sajandiga ongi inimese käsi muutunud pikemaks, nii et ta juba ulatab murdma rikkusi oma elu ehitusisse, kas või kivide varjatud südameist ja taeva mõõtmatuist avarusist.

Kõik see aga omandab väärtuse alles inimesele antud ja usaldatud suurima vara — ta vaimu käsu ja töö läbi. See on inimese tõeline kuningakroon, ja teeb tema valitsejaks ja suureks teiste looduslaste kõrval — kivide kõrval maantee ääres, aga samuti ka põlise metsa vägevas mühinas.

Õnnis on see rahvas, kellele on antud luba ja õigus seda — oma vaimu arendada ja kasvatada, anda talle kotka tiibade väge. Nii-sugusele rahvale on sellega antud ülestõusmise väed, et ta nendega puudutaks oma mineviku valu ja võitlust ja oma tänase päeva tööd ning püüdmisi — selleks, et tema täna oleks viljarik-
kam ja tugevam, kui oli eile.

Eesti rahvas on seda õnnistust võinud pikkade aastate jooksul vastu võtta.

Ta pole olnud kunagi saatusest hüljatu. Tal on küll olnud raskusi kanda, aga tal on olnud võimalus kustutada oma vaimu-
nälga ja janu teaduse allikail. Selles õiguses, mida ta ei jätnud kasutamata kasvab ta jõud, sellest sündis tema võiduvõimalus ja võit ajaloo ja aegade ratta veeremisel.

Veel midagi oli Eesti rahval panna vaimuvara kõrvale. Ta ei müünud oma hinge ega südant igale evangeeliumile, igale teaduslikule arvamusele. Tal oli ainult seda vaja, mis oli küllalt hea, et sellega teenida midagi, mis oli temast enesest suurem, millele

¹⁾ Peetud Tartu Ülikooli kirikus 1. detsembril 1937. a.

kuulus tema ja ta elu ja mis oli ta armastus ja ta lootuse laps. Selle suurema nimi oli — isamaa, ta ühtlus ja elu, armastus ja ülestõusmine. Ja nad olid üks — isa kodunurmel, käsi adrapidemel ja laps väljas hariduselätkel.

Siis astus nende kõrvale veel keegi — nende Jumal, kes tõstis oma käed nende võitlejate kohale ja õnnistas neid.

Täna pühitseb Eesti Vana Ülikool oma aastapäeva.

Me täname Jumalat selle armu eest, mida ta tükk tüki järele selle teaduste hoidja ja varasalve käte vahelt on murdnud meie rahvale.

Tänaigem Jumalat nende paljude aastate eest, mille jooksul selle ema piima oleme võinud juua ja võideldgem edasi „paremate andide pärast“, nagu apostel Paulus ütleb. Aga et aastapäev ei ole mitte ükski mineviku elustamiseks, vaid ka tuleviku teede määramiseks, siis tehku oma tööd meie keskel veel teine apostli sõna, sõna, mida vägisi silme ette manab paljudele nii mõnigi tormine silmapilk Ülikooli laste elust.

Apostel ütleb: „Ja ma näitan teile veel ühe tee: Kui mul ei oleks armastust, oleksin ma vask, mis kumiseb ja kelluke, mis heliseb.“

Mis tee see on? Kas vaikida sellest, millest heal meelel ei räägita, sest et piinlik on kuulda, kas kinni katta eksitused ja vead?

Ei, — armastada, apostel Pauluse mõttes, on asuda Jeesuse jälgedesse, anda tõele asu ja ennast salates unustada omakasu, teenida oma venda ja rahvast sellega, mis sulle saanud osaks. Teenida teda tema ülestõusmiseks, mitte langemiseks, tema liitmiseks, mitte lõhestamiseks, tema ülesehitamiseks, mitte mahakiskumiseks.

Siis sünnib nii, et ükski öeldud sõna ega tehtud tegu ei ole vask, mis kumiseb ja kelluke, mis heliseb, vaid on hää, mis õnnistust toob ja kivi, mis kindlustab eestlaste varjualust siin päikese all ja seda pinda, mis on nende püha kodu pind.

Ja jälle seisab nende kõrval, kes kodus on ja nende kõrval, kes väljas teaduste allikail Üks, kes tõstab oma käed ja õnnistab neid.

Hiljuti kirjutati ajalehtedes ühest allikast kuskil kauges lõunas. Kui on vaikus ta ümber, kannab ta oma huultel ainult vähe vett rändaja janu kustutamiseks. Kui aga ta ligidal valjusti hüütakse, siis avab ta oma peidetud sooned ja ajab kõhisedes üle kalaste.

Ma ei tea, kas see on tõsi. On aga tõsi, et on inimesi, kel on aega ja võimalust, et võtta teaduste kaevust seda, millega toita ja tugevaks teha oma rahvast, kes oma eluga peaksid olema allikaks, mis kustutab oma rahva janu.

Kas ei oleks sellepärast õige ka selle allika kaldail valjusti hüüda ja ei midagi muud, kui vana jumalamehe õpetust, kes ise ka tuli kirjatundjate kõrge kooli uksest, keda elu ise ju oli õpetanud — ja ma näitan teile veel ühe tee selle kõrvale, mil' teie paremate andide pärast võitlete: „Kui mul ei oleks armastust, oleksin ma vask, mis kumiseb...“ Siis avanevad õnnistuseks kõik allika sooned ja sügavused. Aamen.

Lutheri kogemused ja ahastused kloostriis ja nende tähendus Lutheri reformatsiooni ilmele.

O. Sild.

Inimelus ei ole mitte ainult rõõmu, vaid ka kurbust, mitte ainult kindlat meelt ja julgust, vaid ka kahtlust, meeleheitmist ja ahastust. Vaieldav on, mida neist rohkem on — see on ju ka osalt subjektiivne, kuidas igaüks seda ise tunneb.

Aga ka kurbusel ja kannatusel ja ahastusel on oma tähendus *inimelus*, inimese enese ja ka teiste kohta. See tähendus ei ole mitte ainult negatiivne, vaid ka *positiivne*. *Hea illustratsiooni* *õeldule* leiame meie suure, energilise reformaatori — Lutheri elus. Temal seisab esiplaanil küll tema murdumatu Jumala usaldus, tema kindel vankumatu meel ja julgus, tema teguvõimsus, tema rõõmus meel ja huumor. See on temal aga ka ainult üks külg tema hingeelus. On veel teinegi külg, mis ehk vähem silma paistab ja ka polnud see temal esinemas alaliselt. Viimane külg Lutheri hingeelus avaldub Lutheri kloostrielu kogemustes ja ahastustes.

Sagedasti näeme elus, et arvame omavat häid teadmisi mõne eseme, isiku või sündmuse kohta ja üldiselt meil vahest ongi mõningaid vastavaid teadmisi. Kui meie aga ligemalt asja vaatleme ja tema üksikasjusse ikka enam süveneme, esinevad meile ootamatult raskused ja lüngad, mis võivad esile kutsuda suuri lahkavusi. Nii arvavad ka luterlased, et nemad hästi tun-

nevad suure reformaatori elu-olu ja kogemusi. Kuid ka Lutheri, ta kogemuste ja ta elamuste mõistmise suhtes esineb meil raskusi, mis välja kutsuvad suuri lahkavamusi, mitte ainult protestantlikkude ja katoliiklikkude uurijate vahel, vaid ka protestantlikkude uurijate eneste vahel ja samuti katoliiklikkude uurijate eneste hulgas.

Otsustavamaid päevi Lutheri elus oli 2. juuli 1505 ja siis selle järelalusena 17. juuli 1505. 2. juulil 1505 tuli Luther Mansfeldist, kus ta oli külastanud oma vanemaid, tagasi Erfurti, et ülikoolis anduda isa soovi kohaselt õigusteaduse õpinguile. Linna ligiduses (umbes 6 km linnast eemal Stotternheimi piirkonnas) sattus ta tugeva pikse kätte. Päris tema ligiduses sähvatas välgu juga. Teiste teadete järgi paisati ta maha, kusjuures ta jala vigastas. Surma silma ees nähes, hüüdis ta: „Aita, püha Anna, ma tahan mungaks saada.“ Juba Lutheri ajal on seda tema elamust teataval viisil kõrvutatud apostel Pauluse elamusega Tamaskuse teel. Veel täpsemalt võiks tema elamust võrrelda näiteks premonstraatlaste ordu asutaja, püha Norberti elamusega, kellest vana jutt räägib, et välgu sähvatusel tema läheduses langenud ta sügavasse minestusse, uue inimesena ärganud ta ja tõusnud siis üles ja asutanud premonstraatlaste ordu. Luther ise arvas, et see „hirmutus taevast“ tähendas kutset kloostrisse. Võimalik, et Lutheril juba varem on olnud juhtuval korral mõtteid ja tundeid ja meeleolusid, mis teed kloostrisse aitasid tasandada¹⁾, nagu sisemine kalduvus kurbusele kõige välise rõõmu juures. Ta ütles pärast, ta astunud kloostrisse meelt heites enese suhtes (desperans de me ipso). Igatahes pidas ta nüüd oma töotuse ilmet kandvaid sõnu siduvaks töotuseks ja astus 17. juulil kloostrisse. Katoliku õpetlane Hartmann Grisar nimetab seda sammu „enneaegseks“. Kuid selles asjas oli muidugi Lutheri südametunnistusel esimene sõna ütelda. Keskaja vaatekohast võiks seda Lutheri sammu nimetada Lutheri „pöördumiseks“. Meie teame, et keskajal pöördumine toimus enamasti sel teel, et äkilises meelemuutuses inimesed loobusid maailmarõõmudest, jõukusest ja aust ja astusid kloostrisse; mungad ise vahel lahkusid kloostritest ja otsisid täielikus

¹⁾ Vt. Otto Scheel, Martin Luther... II 1930³, lk. 11.

H. Boehmer, Der junge Luther 1925, lk. 46. 48.

J. Köstlin, Martin Luther... I, 1903, lk. 47. 48.

üksilduses veel suuremat Jumala ligidust, teeneid ja lepitust. Usupuhastuse mõttes ei olnud see veel mitte pöördumine, sest see toimus Lutheri pärastise vaate järele usu kaudu (*per fidem convertimur*). Niisugust usku Lutheril sel ajal veel ei olnud. Kuid ei ole kahtlust, et Lutheri kloostrielu kogemustel suur tähendus oli usupuhastuse vaimusuuna kujunemisele.

See ongi küsimus, mida meie järgnevate ridadega püüame ligemalt selgitada. Katoliku kirikus hakkas varakult (juba II saj.) maksvusele tungima vahetegemine kahesuguse kõlbla ja vagaduse vahel: hariliku koguduse liikme kõlbla ja vagadus piirdub ja rahuldub enamvähem Jumala käskude (*praecepta*) täitmisega, s. o. sellega, mis on kristlase otsene kohusetäitmine. Täiusliku kristlase kõrgema kõlbla ja vagaduse juhtnööriks on peale otseste Jumala käskude ka n. n. evangeeliumi nõuanded (*consilia evangelica*), siia kuuluvad näiteks Matt. 6 esitatud nõuded; mitte vastu panna vägivallale, armastada vaenlasi, oma varanduse jagamine vaestele, neitsilikkuse pidamine, abielust loobumine ja keskajal eriti munkluse töötused ja ülepea askeetilised ja erilised teoõigluse aktid, mis võimaldavad erilisi satisfaktsioone pattude eest ja erilisi teeneid ja erilist täiuslikkust ja õndsust. Seega maksis õieti ka kahesugune kõlbla aade, äravalituile, täiuslikele erinev harilike kristlaste omast.

Kui Luther prooviaasta järele täismungaks vastu võeti ja tema pühaliku mungatöötuse andis, siis pidi sellel kõigel juba olema teataval määral ristimise sakramendi mõju, võimaldades talle ilmsüütuse; sel puhul tervitasid vanad mungad kloostrites vastuvõetud munku rahusuudlusega ja ütlesid, et ta nüüd nii puhas olla kui vast-ristitud laps.

Luther andus kloostris innuga kõigile kloostrielu nõuetele, muuseas ka lihahimude suretamise askeetilistele harrastustele, nagu paastumisele, vägivaldsele uinaku katkestamisele öö tunnipalvetel, öövalvele, külma kannatamisele kongis, mis ei olnud köetav j. m. s. Ta püüdis Jumala ees õige olla tegude läbi, koguda teeneid, sooritada satisfaktsioone eksimuste eest ja korda saata häid tegusid.

Praktiliste harrastuste kõrval hakkas ta kloostri generaalistuudiumis usuteadust õppima, siis vähehaaval ka õpetama, uurides piiblit, skolastikuid, müstikuid, pärastpoole ka Augustinust.

Kevadel 1507 pühitseti ta preestriks. Kevadel 1509 promoveerus ta Wittenbergis Püha kirja bakkalaauriks, sügisel 1509 sai ta sealsamas sententsiaariks õigusega seletada Peetrus Lombarduse sententside raamatuid. Sellesse samasse ametisse saadeti ta siis tagasi Erfurti.

4. oktoobril 1512 sai ta usuteaduse litsentsiaadiks Wittenbergis, 19. oktoobril s. a. usuteaduse doktoriks piibliteaduse alal ja nüüd algas ta sel alal iseseisvat mõjurikast professori õpettegevust Wittenbergi ülikoolis augustiinlaste ordu esindajana.

Vahepeal oli ta observantide kloostrite ülesandel hilis-sügisel 1510 Roomaskäinud, siis sai ta Wittenbergi kloostrikiriku jutlustajaks, varsti ka kloostri abivanemaks (subprior) ja 1515 ühe osa kloostrite aseülemaks (distriktvikaariks).

Sellest Lutheri väliselu käigust võiks järeldada, et ordu vennad Lutherist sel ajal lugu pidasid ja ta ise oli kloostri eluga kodunenud ja tundis end seal ka enamvähem õigel kohal olevat, ja oli aegu ja tunde, kus ta end kloostris hästi tundis ja nautis rahu ja häid päevi.

Kuid see oli ikkagi ainult kloostrielu üks hinnang Lutheri poolt, mille vastu tema vaimus seisid kasvavas opositsioonis teiselaadilised kogemused, mis viimaks munkluse välise, esialgse hinnangu ümber lükkasid ja asemele seadsid vastupidise — kloostrielu eitava hinnangu. Lutheri kloostrielu kogemustes ilmnevad nimelt alavooluna sügava usulise hirmujooned, see hirm seisab igatahes ühenduses elava patutundega ja Jumala kohtumõistmisega ja tema predestinatsiooniga. Üksikasjaliselt ei ole selle tema hirmu tunde ja meeleheite põhjused ja motiivid küllal daselt selged. Õpetlaste arvamused lähevad siin suuresti lahku. Kõigepealt küsime: **Milles seisid ja avaldusid Lutheri ahastused ja hirmuolukorrad?**

Lutheri ahastused ja hirmu-olukorrad avaldusid, sellekohaste märkuste järele, kurbuses (tristitia), hirmus ja hämmastuses (terrores), hingelises jõuetuses (pusillanimitas spiritus), hirmsates ja hirmuäratavates mõtetes ja mõttekujutlustes (horrendae et terrificae cogitationes), meeleheites (desperatio), ja põrgupiiinas. Nii tundis ta näiteks hirmu sellepärast, et ta pihil olles

vahest küllalt ja täielikult ei ole pihtinud, või et tal ei ole tarvilikku kahetsust olnud, et ta vahest ei ole armuseisundis, et ta vahest ei ole predestineeritud, et ta ei pääse taevasse jne. Hirm õiglase kohtumõistja ees olevat äratanud Lutheris Jumala vihkamise ja teotamise mõttekujutlusi. Oma ahastuses arvas ta, et Jumal ei paiska meid maha mitte ainult pärispatu (concupiscentia invincibilis) ja Jumala kümne käsu läbi, vaid ka veel evangeeliumi läbi ilmutab oma karistavat õiglust ja viha.

Meie järgmine küsimus on: kuidas peame seletama neid nähteid Lutheri juures? Mis on siis õieti välja kutsunud temas neid hirmuäratavaid olukordi? Õpetlaste vastused neile küsimustele lähevad hoopis lahku. Nimetan siin õpetlaste mõningaid sellekohaseid vaateid.

Kuna Lutheri ahastustes tema patt ja Jumala kohus otsustavat osa etendavad, võiks tulla iseenesest mõte, kas Lutheri südame-tunnistus ei ole vahest suuremate pattudega koormatud, kui teiste munkade südametunnistus. Katoliiklik uuriija, paavstlik allarhivaar Pater Heinrich Denifle O. P. on katsunud (oma raamatus: „Luther und Luthertum“ I, 1904) Lutherit nii kujutada, et tema oma meelelise loomu pärast olevat alistunud ikka enam himudele ja lihalikule tungile, kuni ta enam ei jõudnud rahuldada kõlbla nõudeid. Selle asjaloo mõjutusel taganenud ta kirikust ja moonutanud kiriklikke õpetusi oma taganemise õigustamiseks. Kuid Denifle' Luther on igatahes hoopis erinev Lutherist, kes meile esineb oma teostes s. o. allikates. Selle asemel, et eeldada Lutheri tõestamatut ja uskumatut kõlblist langust võiks kergemini konstateerida Lutheri juures hoopis õrnatundelist südametunnistust ja kõlblist meelsust, mis ajas hirmuolukorrad eriti teravaks.

Tuttav Lutheri biograaf Julius Köstlin (Martin Luther, sein Leben und seine Schriften, I⁵, 1903, lk. 61—66) seletab, et patud, millega Luther mungana oma südametunnistust piinas, olid üldised inimlikud nõrkused ja eksitused, nagu vihastamine, vihkamine, kadestamine, kannatamatus. Siia liitusid siis veel väiklased mungaelu eeskirjad. Luther tahtis oma eneseõiguse ja jõu läbi saavutada Jumala meelepärasust, pidi siis aga saama aru, et see oli võimatu ja põhjenes enesepettusel. Igatsetud rahu ei saanud talle osaks. Tema hinge tungisid kartus ja hirm, sise-mine murtus. See Köstlini populaarseks saanud vaade ei seleta

meile aga küllaldaselt, kuidas ja mispärast Lutheri ahastused nii raske ilme omandasid?

Heinrich Boehmer (Der junge Luther 1925, lk. 94 jj.) nimetab Lutheri sellekohaste üteluste põhjal tema hingelise segaduse pea-põhjuseks tema mõttekujutlust, et inimene võivad alati seda, mis ta tahab, tähendab võimeline olevat enesele oma enese teotsemise läbi teenida igavese õndsuse tasu. See mõttekujutus on temale okkamistide õpetuse läbi inimese tahte piiramatu võimest nagu aksioomiks saanud.

Adolf Hausrath (Luthers Leben, I, 1905, p. 4, 21, 30 jj.) oletab, et Lutheri vali kasvatus on teda hingeliselt rõhunud ja vigastanud tema närvikava. Kloostriis tuli siis veel juurde nn. mungahaigus, mille läbi vaevatud ihu vaevamist kätte tasus. See kannatus olevat teda saatnud läbi elu, oli aga kloostriis kõige raskem. Kõige hirksam ahastus olevat, kui ei teata kas Jumal on kurat või kurat on Jumal. Oli see hingeline rünnak möödunud, siis varises Luther eneses kokku, kindlas teadmises, et ta on viha laps.

Hartmann Grisar S. J. (Martin Luthers Leben und sein Werk, 1927², lk. 36 jj.) arvab, et Luther oli alati närviline ja kandis eneses konstitutsiooni päritud vead ja pahed. Välgujuga, mis ta maha paiskas, kutsus esile hirmuäratava närvivapustuse, mis enesega kaasa tõi parandamatuid mõjutusi. Meeleheitele viivad mõtted võrsusid tema psüühi ebatervest aluspõhjast. Lutheri anormaalne iseloom ja haiglane hingeelu on teda saatnud eksitusse (lk. 79).

Mis Grisar siin Lutheri anormalsest iseloomust ja haiglasest hingeelust pajatab, põhjeneb enneaegsetel järeldustel ja tähendab sõlme läbiraiumist sõlme lahtiarutamise asemel. On küll õige, et Luther on olnud eriti oma hilisematel aastatel närviline ja ihulikult haiglane. Tema närvilikkus võis tema meeleolu ja sellega tema võitlusägedust mõjutanud olla, mitte aga tema usulis-kõlbelise tunnetuse tuuma.

Alphons Victor Müller („Luthers theologische Quellen“, 1912; ja „Luthers Werdegang bis zum Turmerlebnis“, 1920) püüab Lutherit kaitsta Denifle ja Grisari rünnakute vastu. Ta väidab, et Lutheri süüdistatud õpetused ei ole sugugi mitte välja mõeldud tema arvatud kõlbelise languse läbi, vaid põhjenevad augustinismi vanal õpetusel, mida ta oli tundma õppinud oma ordu traditsioonist. Lutheri ahastusi seletab ta selle läbi, et

Luther olevat olnud skrupulant. Skrupulant ei olevat mitte kahtleja filosoofilis-teoloogilises mõttes, vaid kristlane, kes enese üle on kaotanud otsustamise kriteeriumi ja kes sel põhjusel oma hirmu olukordi peab tõelisteks kahtlusteks. Pikselöök on rikkunud tema närve. Tema hirmuolukorrad põhjenesid tema füüsilisel konstitutsioonil.

Otto Scheel (Martin Luther, vom Katholizismus zur Reformation II³, 1930) rõhutab, et Lutheri võitlused kloostris olid vaimulikkulaadi ja avaldusid kurbades ja hirmuäratavates mõttekäikudes, paisudes kuni kibeduseni ja meeleheiteni (II, lk. 251). Lutheri ahastused ei seisnud mitte mingisuguste patoloogiliste ja melanhooliliste nähetega või nn. mungahaigusega ühenduses (lk. lk. 9, 248). Tema hirmuolukorrad seisid ühenduses eriti keskaegse kohtumõistmise ideega, millega ühendusse seati ka Önnistegija. Välised tingimused, millega sõltuvuses oli absoluksioon ja armuannete jagamine, viisid Lutheri viimaks kahtlusse ja meeleheitesse.

Rudolf Thiel, Luther I (1483—1522, Berlin 1933) seletab, et Lutherit ründab väljendamatult hirm tema ahastuses. Mõnikord ehmatab ta, kui ta kuuleb Kristuse nime või näeb krutsifiksi. Ta usub veel kuradit ja arvab, et kurat teda taga kiusab. Aga Luther sooviks oma meeleheites, meelsamini kuulda tema nime kui Kristuse nime. Önnistegija ilmub talle istudes vikerkaarel kui maailma kohtumõistja (mitte kui maailma lunastaja). Ta usub esmalt munga seisuse kõrgemat astet, kuid see usk nõrgeneb siis temas ja tema hirmuolukorrad diskrediteerivad tema eneseõiglust ja pühadust.

Kuidas tuleks meil nüüd kõige öeldu alusel seletada Lutheri ahastuse ja hirmuolukordi? Luther uskus alguses kloostrisse astudes ja seal olles vahetegemist kõrgema kõlbla ja madalama kõlbla vahel, uskus, et kõrgema ja täiuslikuma vagaduse eesotsas seisavad mungad, mispärast munga-seisust ka nimetatakse vita perfecta s. o. täiuslik elu. Kuid tema sügav südametunnistuse tõsidus ja tema tõemeelsus hakkasid aru saama, et selle arvatud täiuslikkusega seisab vastuolus tema tõeline kõlblis-usuline ja hingeline olukord. Temale ei võinud pikapeale varjatuks jääda, et kõik tema piinlikult sooritatud satisfaktsioonid ja kahetsusteod, kõik teoõiglus ja teopühadus, kõik teened ja askeetilised teod ei saa pattusid kinni katta ega

murda patuvõimu, ei saa omale teenida armulikku Jumalat, ei saa teda kaitsta Jumala kohtu ees. Vastuolu kujutletud täiuslikkuse ja tegeliku edasikestva patusüü ja patuvõimu ja Jumala ähvardava kohtumõistmise vahel viis Lutheri hinge ja viib iga pääsmist otsiva inimese hinge hirmule ja meeleheitele. Sellelt seisukohalt, et munkluse teod enesepettusele pinda loovad, ja sellepärast Jumala halastuse ära varjavad, võis Luther hiljem nimetada oma suuremateks nooruspattudeks „mungavoorusi“ ja missaohvri toimingut. Silmapilgud, mil lepitamata vastuolu munkluse vaadete ja uute kujunevate vaatekohtade vahel teadlikumalt teadvusse tungis, pidid eriti masendavalt mõjuma Lutheri hingele. Niisuguste kurbade kogemuste ja hirmuäratavate mõttekäikude juures oli Lutheril vahetevahel tunne, nagu hakkaks see pind, millel ta seisab ja enese kindlana tunneb, korraga kõikumama, tuues talle rahunust ja meeleheidet. Vaimulikus võitluses võisid hingelisel pingutusel esineda närvilised nähted ja rünnakud. Raskemal kujul esinesid need hirmuolukorrad küll mõnda aega pärast prooviaasta lõpetamist ja täismungaks saamist, kuna mungaseisuse täiuslikkuse aate ekslikkuse äratundmine nõudis mõningaid sellekohaseid kogemusi. Vähehaaval läksid ahasused veel raskemaks.

Edasi küsime, kui kaua on Lutheril oma elus niisuguseid ahastusi olnud? A. V. Müller ütleb, et ka Lutheri uued tunnetused ei ole lõpetanud täiesti tema hirmuolukordi, vaid on neid ainult pehmenanud, kuna nad põhjenesid tema füüsilisel konstitutsioonil. Kui meie sellesse küsimusse süveneme, leiame, et Luther sel ajal kui ta jõudis oma uutele tunnetustele, ei unistanud enam munkluse ja üldse maisest täiuslikkusest. Teiselt poolt oli ta nüüd leidnud omale armuliku Jumala ja lunastaja, tal oli nüüd „tegija“ ja „tegu“, s. o. usk ja armastus. Ta tundis nüüd end õigeksmõistetuna. Seda tema teadvust võiks iseloomustada käesoleval juhul kõige paremini tema oma sõnadega „simul peccator et justus“ (ühtlasi patune ja õige). Selles tema teadvuses olid tema kloosterlikud ahastused (tentationes) sisuliselt lõppenud. Ta võitles nüüd teadvuses, et kes on õige usust, ei mõisteta hukka, kuigi ta patustab (WA. 2, lk. 45). Nüüd võitles ta, et kasvaks usk ja armastus ja valmisolek ja jõud risti kanda (WA 7, lk. 30; 25, lk. 11). Tagasi vaadates võis Luther neid ahastusi hinnata Jumala tahtest ja juhtivusest tingituina, kuna nad, nagu ta ise seda väljendab, tarvilikud olid tema uue

tunnetuse ja usuteaduse tekkimisele ja arenemisele. Luther seletab, et ta oma usuteadust ei ole mitte kõik korruga õppinud, vaid on pidanud temasse ikka enam ja enam süvenema, milleks on kaasa mõjunud tema „tentationes“ ja kurat oma vasturääkimisega (Tischreden I, nr. 352).

Kui ka hilisemal ajal mõned sellekohased üksikküsimused temale esinevad ahastuste kujul, võis Luther neile vastu astuda sobiva lausega oma usuteadusest, mis temale nähtavasti tugevat kindlust andis ahastuse vastu. Nii räägib tema Gal. I. 60 kuradi süüdistustest („accusationes diaboli“); kurat pajatab talle: „Sina oled patune, sellepärast ka hukka mõistetud.“ Tema vastab kartmatult: „Just sellepärast, et ma patune olen, sellepärast tahan ma olla ka õige ja õnnis.“ Kui kurat lausub: „Sind mõistetakse siiski hukka,“ vastab Luther: „Ei, mina põgenen Kristuse juurde, kes iseenda ära andis minu pattude eest.“¹⁾

Hilisemaid ahastusi hindas Luther enam kuradi ja deemonite omavoliliste kiusatustena. Raskemad neist hilisematest ahastustest olid nähtavasti tingitud avaliku võitluse lahtipuhkemisest Rooma vastu ja sellega ühendusesseisvatest sündmustest.

Ühes lauakõnes a. 1531/32 ütleb Luther, et tal kümne aasta eest (ante decem annos), s. t. a. 1521, on olnud esimene meeletehete rünnak. Kui see teadaanne põhjeneb õigel mälestusel, arvestatakse siin küll neid ahastusi, mis käisid avaliku võitluse kohta Rooma vastu. Meil on veel teinegi teade a. 1521: Wartburgis 1521 kuuleb Luther deemoneid hirvitavat ja temale lausuvat: „Kuidas oleks lugu, kui sa ometigi eksiksid ja niiviisi palju inimesi eksitusse viiksid, kes nüüd kõik igavesti hukka mõistetakse?“ Oli üldiselt siiski juba murdunud hilisemate ahastuste mõju Lutherile. Võitmatu usujuulguses ja murdumatu jumalausalduses võitles Luther nüüd juba julgesti oma usuvõitlust ja sellega lahutamatu ühenduses — võitlust reformatsiooni eest.

Viimaks küsime: **missugune tähendus on siis olnud Lutheri ahastustel ja hirmuolukordadel Lutheri ja tema töö kohta?**

Nendel Lutheri kloostrielul toetuvatel kogemustel oli suur tähendus usupuhastuse vaimusuuna ja ilme kujunemisel. Ahastused on Lutherile tõuget andnud seks, et ta oma hirmuära-

¹⁾ vt. W. Braun, Die Bedeutung der Concupiscens in Luthers Leben und Lehre, 1908, lk. 39.

tavatele küsimustele ja vastuoludele lahendust otsiks ja seks võitleks. Ahastused on aga ka Lutheri otsimisele näidanud suuna. Nad andsid mõista, et otsitav vagadus ja kõlbla peab niisugune olema, mis kõigile kristlastele on ühtemoodi maksev, mis kõrvale jätab käsuõpetusliku vagaduse, eneseõigluse, teoõigluse, askeetilise ja müstilisegi vagaduse.

Sellega nad juhatasid Lutherile kätte kõlblis-usulise vagaduse tüübi. Eetilis-usuline arusaamine pidi otsustandva tähendusega olema ka piibli mõistmisele ja interpretatsioonile.

Lutheri uued tunnetused ja väljapääsu otsimise suunad ilmnevad juba kindlasti tema esimestes loengutes psalmide üle (1513—1515)¹⁾. Siin pöördub Luther nn. „teopühaduse“ vastu. Lutheri uued seisukohad pidid tema tähelepanu juhtima eriti Pauluse sõnadele ja kirjadele, mis eitavad „käsutegusid“, eeskätt Rooma rahva kirjale, mida Luther siis ka seletas oma loengutes 1515—1516. Rooma kirja juurde juhtisid teda osalt kloostrielu kogemuste alusel tehtud järeldused. Selle kirja lugemisel jõudis Luther oma uuele usumõistele, uuele põhjapanevamale õpetusele — patuse õigeksmõistmisele. Need uued tunnetused võimaldasid nüüd jälle omalt poolt kloostrielu kogemustest tehtud järeldusi uute usuliste põhitunnetustega viia seosse ja neid seada kindlale alusele ja rakendada tegelikkude küsimuste otsustamisele. Selle juures taganesid eetilis-usulise vaimusuuna ja vaimulaadi eest ikka enam ka müstilised vaatekohad (mis Lutherile olid seni veel sümpaatsed), nagu seda näitab selgesti tema „Sermoon Kristuse püha kannatuse vaatlusest“ (kevad 1519). Luther seletab siin, et ei hinnata nii Kristuse kannatust, nagu seda Klervoo Bernhard teeb oma kristusemüstikas, kus laskutakse kontemplatsioonis Kristuse kannatuse sügavusse, et usutunde joovastuses tunda hingepeiu ligiolekut... Õigel viisil mõeldakse Lutheri arvates Kristuse kannatusele sel viisil, et meie tunname Jumala kõikumata tõsidust patu ja patuse vastu ja tunname südametunnistuse piina oma pattude pärast. Sellega on Luther siin teadlikult müstilise arusaamise asemele asetanud eetilis-usulise. Ka tema eriliste lemmikmüstikute Tauleri ja „Eyn deutsch Theologia“ nimetamine väheneb aegamööda ja vaibub viimaks.

¹⁾ vt. W. A. 4, näit. lk. 3.

Oma kirjatöös „Mungatöötustest“ („De votis monasticis“ aastast 1521) arendab, selgitab ja põhjendab Luther nüüd juba teadlikult eespoolmainitud kloostrielu kogemuste tulemusi täiuslikkusetee küsimuses. Vahetegemine evangeeliumi nõuannetele rajatud, kõrgema kõlbla ja Jumala käskudele rajatud madalama kõlbla vahel on ekslik, sest Matt. 6 nimetatud nõuded ei ole evangeeliumi nõuanded, vaid Jumala käsud. Neitsilikkuse asjus esineb nõuanne, kuid sellest on katoliiklased jälle teinud valju käsu evangeeliumi mõtte vastaselt.

Mungatöötuste tee ei ole tõeline kristliku täiuslikkuse tee. Ekslik on mõõta täiuslikkuse seisu nõuannetega ja mitte käskudega. Ülemääraseid tegusid ei ole aga olemaski. Kõigi kristlaste kohta maksab ühtemoodi ühtlane kõlbla-aade ja ühtlane vabadusetee (communis via). Seda tõtt püüab saatan tumestada ekslikult kahekslõhestatud kõlbla ja täiuslikkuse õpetuse ja aate läbi. Luther püüab selle alusel siis ka juba edasi näidata, et mungatöötused on usu vastu, evangeeliumi vabaduse vastu, Jumala käskude vastu, armastuse vastu. Munkadel olgu sellepärast vabadus, lahkuda soovikorral kloostrist. Kirjatöös „Saksa rahvuse kristlikule aadlile“ (An den christlichen Adel deutscher Nation — von des christlichen Standes Besserung) selektab Luther, et vahetegemine vaimuliku seisuse vahel, kelle hulka arvatakse paavsti, piiskoppe, preestreid, kloostrirahvast, ja ilmaliku seisuse vahel, kelle hulka loetakse vürstid, isandad, käsitöölised ja põlluharijad, on põhjendamatu, kuna kõik kristlased on vaimulikust seisusest, sest neil on üks ristimine, üks evangeelium, üks usk ja nad on ühesugused kristlased, sest ristimine, evangeelium, usk teevad üksi vaimulikuks ja kristlasteks. Nende vahel ei ole muud vahet, kui töö ja ameti — mitte aga seisuse vahe. Vaimulikkuse suhtes on kõik kristlased ühesugustes tingimustes, kuuludes selle poolest kõik vaimulikku seisusse. Sellepärast võib ilmalik ülemus oma võimu maksma panna ka vaimulikkude suhtes, kui nad on süüdi, ja tarbekorral ka niisuguste vaimulikkude funktsioone täita, teenides ühise ihu eriliikmena kõigi liikmete tervikut ja üldsust. Igapäevane elu, töö ja kohustused ja raskused on see ala, kus kristlane leiab tee oma Jumala juurde ja kogeb Jumala abi ja armu.

Oma „Sermoonis headest tegudest“ (kirjutatud kevadel 1520) selgitab Luther, mis on õieti head teod. Mitte need ei ole head teod, mida tehakse, et ära teenida Jumala armu, nagu

paastumine, roosipärja-palvelus, palverännakud, missateenistuste pidamine, kirikute ja kloostrite ehitamine, vaid hea tegu on see, mis Jumal ise tema poolt äratatud usu läbi kaudselt korda saadab inimeses ja inimese läbi. Kõik, mis inimene teeb usumeeles, on seega heategu, paistku asi väliselt nii pisike kui tahes, nagu käimine, seismine, söömine, joomine, magamine, ölekõrre ülestõstmine. Kõik inimese teod, kus usumeel puudub, ei ole head, paistku nad väliselt kui tahes suurte ja pühadena. Uskliku häid tegusid nimetab Luther vahel kokkuvõetult „armastuseks“. Usk on tegija ja armastus on tegu (Erl. A. 8. lk. 63). Hoidu, ütleb ta teisel (W. A. 2. lk. 47), kõige enam omavalitud tegudest, sest need ei puhasta patte, vaid roojastavad veel enam, nagu on meie ajal tseremooniad, palved, sosistamised, kirikute ehitamised. Enam puhastavad need teod, mis Jumal peale paneb inimese paranduseks; kõige paremad on sellepärast k a n n a t u s e d, haigused, puudus, häbisus, surm, mida kõike teeb üksi Jumal ja inimene kannatab ¹⁾, et saaks täielikult suretatud Aadam ja ehitud viinapuu Kristus ja puhastatud tema oks. Luther on eriti umbusklik kõige vastu, mida endises mõttes headeks tegudeks nimetatakse, oletades neis kohe teoõigluse sünnitust, sattudes võitluseõhinas vahes liialdustessegi.

Oma P ü h a k i r j a s e l e t u s i s püüab Luther eriti tabada ja välja tõsta teksti eetilis-usulisi mõtteid. Lutheri vaadetes ja usuteaduses on nüüd lõplikult esikohal ja otsustav eetilis-usuline vaimusuund. Juhtuvaid erineva vaimusuuna elemente püütakse võimaluse järele seletada eetilis-usulises mõttes, nagu nägime seda müstiliste vaadete suhtes. Ka osalt askeesigi mõiste muutub vastavalt ühenduses õigeismõistmise õpetusega. Luther räägib ka pärastpoole veel „liha suretamisest“ (mortificatio carnis), kuid selle toiminguh vahendid on nüüd enam eetilist laadi, kui katoliikliku askeesi omad. Eriti nimetab Luther „liha suretamise vahendina Jumala poolt saadetud risti, mida tuleb kanda alandlikult ja kannatlikult. Samuti tuleb oma loomulikke kalduvusi, nõrkusi ja ihasid taltsutada ja alistada uue elu hingelis-eetilistele nõuetele ja ülesannetele. Siinjuures võib esineda näiteks ka paast mõõdukuse pidamise otstarbel, aga ilma mingi teene kõrvalmaiguta ²⁾).

¹⁾ Selles vaates avaldub vahest veel müstika mõju.

²⁾ Vt. R. Seeberg, Lehrbuch der Dogmengeschichte IV, 1 lk. 269, Realencyklopädie f. prot. Theol. u. Kirche, 1897, lk. 138.

Neid oma valusaid ja rõõmsaid kogemusi, oma vaateid ja tunnetusi on Luther soovitanud ja pärandanud oma poolehoidjatele ja mõtteosalistele. Ei maksa temale ette heita ¹⁾, et ta on liiga üldistanud, tehes oma isiklikud vahekorrad ja võitlused ja nende lahen-dusviisid maksvateks kõigile. Kõige kindlam on ikkagi, vähemalt oma enese silmis, see, mis ise oled läbi teinud, kuidas ise oled väljapääsu leidnud, millist teed sellepärast kõige paremini võid ka soovitada teistele. Ka kirikuisa Augustinus, näiteks, on oma enese kogemuste alusel arendanud oma õpetust armust.

Aga ka apostel Paulus on õieti oma elamuse alusel kujundanud ja edasi andnud oma ususuuna.

Kui meie nüüd tagasi vaadates oma vaimusilma eest laseme uuesti mööda libiseda mungarüüsse rietatud Lutheri vaimse kuju, ei saa meie oma osavõtmist ja austust keelata tema tõelikkuse ja tõelisuse vaimule, mis kurvalt ja tõsiselt vaatas silma oma hingelisele hädale, ilma laskmata ennast kõrvale juhtida illusioonidest. Järeleandmatult ja visalt otsis ta väljapääsu piinavast seisukorrast, kuni armuline Jumal ennast leida andis, selle järele kui purunes ta omaõigluse tegude püüd.

Kloostrielu kogemuste järelused panid aluse tema uute eetiliste põhimõtete kujunemisele ja juhtisid tema väljapääsu otsimise püüdeid eetilis-usulisele alale, kus ta otsimisel oli kaugeleulatuvaid tagajärgi.

Eetilis-usuline vaimusuund ja vagadusetüüp on eriti reformatsioonile ja protestantismile omaseks saanud ja jäänud, kuigi Lutheri enesegi juures on ses suhtes juhtuvaid inkonsekvence, näiteks sakramendi õpetuses, nagu *fides implicita* ristimises j. m. Melanchthoni algatusel tumestus osalt evangeeliumi usu eetilis-usuline arusaamine õigeusk mõistmise ja pühitsuse lahutuse läbi.

„Puhta õpetuse“ nime all tungis siis luteri kirikusse intellektualism, mis nõrgendas praktilist usulis-eetilist iselaadi. Vastukaaluks leidis müstika poolehoidu. Pietismile oli osalt omane askeetiline meeleolu, kuid teiselt poolt on müstika ja pietism tõstnud usu elavust. Luteri kirikus on pärast pietismi, ratsionalismi ja idealismi mõjud enese maksuma pannud. Kui luteri usus usuline vaim ja selle elavus nõrgeneb, siis

¹⁾ Vt. H. Grisar, Martin Luthers Leben und sein Werk, 1927, lk. 99, 130 j. t.

on ta oma mõtteseoses eriti vastuvõtlik ratsionalismile ja idealismile, suuremal määral vahest, kui mõni teine usukujund. Ratsionalismi ja idealismi mõjud ongi osalt nagu hõljuma jäänud luteri kiriku kohale. Möödunud aja liberaalne usuteadus on püüdnud eetilis-usulist vaimusuunda luteri kiriku usuteaduses arendada järjekindlusega ja kaotada inkonsekventse sel alal. Aga teiselt poolt ei suutnud ta suuremalt kaasa mõjuda usulise elavuse tõstmiseks. Ei saa salata tõsiasi, et Lutheri usuvaadete ja usumõtete omaksvõtmisel on tarvis veel eriliselt elavat usumeelt ja usuvaimu, et jääda Lutheri eetilis-usulisele tasemele.

Nüüdisajana „sõnateoloogia“ positiivseks küljeks, kõige peale vaatamata, tuleb arvata seda, et ta protestantismi eetilis-usulist mõtteseost püüab omamoodi jälle usuliselt elustada.

Usuteadus saab teataval määral olla ususuuna näitajaks, äratajaks, põhjendajaks, õigustajaks, toetajaks. Kuid otsustajaks jääb tegelik elav usuvaim, mis surnuluud äratav elule.

Kristliku kiriku martüürium Nõukogude Venemaal.

J. Järve.

Goethe ütleb: „Tõelikuks, ainsaks ja sügavamaks maailma- ja inimkonna ajaloo teemaks, millele kõik teised alistuvad, on konflikt uskmatuse ja usu vahel.“

Ajaloosse pilku heites võime tõepoolest näha, kuidas see vastuolu kord suuremal, kord vähemal määral tuleb nähtavale. Ühtlasi aga jõuame ka otsusele, et selle juures kaugeltki alati pole tegemist usu ja usuvastasuse võitlusega, vaid tihti seisab vastamisi usk usuga, kuigi näiliselt on tegemist usu ja usuvastasuse konfliktiga.

Ristiusul, mille kandjaks on kristlikud kirikud ja usuühingud, on oma arenemiskäigul korduvalt tulnud seista võitluses oma olemasolu eest vastastega, kes on püüdnud teda nii ideelite kui füüsiliste abinõudega nõrgendada ja hävitada.

Ristikoguduse esimeste sajandite märtrite ajastu on elavaks tunnistuseks sellest, milline on vahetevahel olnud kiriku võitlus oma olemise ja eluõiguse eest.

Kuid võrreldes isegi selle ajastuga, ei ole suur osa kristlikust kirikust tänapäev paremas olukorras, kui see oli siis. Mõtleme sellega N. Venemaal asuvale kreeka-katoliku õigeusu kirikule, ja teistele sealsetele kirikutele ning usulahkudele. Nende kirikute saatus ja olukord tuletab meelde kristliku kiriku seisukorda Neero, Seveeruse (185—211), Deetsiuse (249—251) ja Diokletiaanuse (284—305) tagakiusamiste ajal.

Kommunistide või enamlaste võimuletulek Venemaal tähendab mitte üksi suurimat sotsiaalse revolutsiooni katset, vaid ühtlasi ka kõige laiaulatuslikumat katset hävitada kirikut ja ristiusku. Enamlaste režiimi usuvastane pealetung puudutab otseselt suuremat ristikoguduse liikmete arvu, kui ükski senine ristiusu tagakiusamine ajaloos.

Vene enamlaste suhtumise usule ja kirikule määrab nende parteiprogramm kokkuvõttes järgnevalt ¹⁾:

Enamlaste partei ülesanne on massidele selgeks teha, et „religioon on oopium rahvale“, nagu on väljendanud seda Karl Marx. Oopiumi suitsetaja näeb ilusaid unenägusid ja tunneb end olevat otsekui paradiisis. Oopium aga laostab pikapeale inimese tervise ja muudab tema iidoodiks.

Riigi ülesanne on rahvast hoida selle hädaohu eest.

Ei teoreetiliselt ega praktiliselt pole religioon ühendatav kommunismiga.

Kommunist vaatleb ühiskondlikke nähteid alluvaina kindlatele seadustele, nagu seda põhjendab ajalooline materjalism Marx'i ja Engels'i teadusliku sotsialismi teooria kohaselt. Selle teooria järele ühiskondlikku arengut ei mõjusta üleloomulikud jõud, vaid koguni vastuoksa: isegi Jumala mõiste olevat tekkinud inimsoo arengu teatud astmel, kui lapselik kujutus, mis aga elu tõelisuses ja inimese võitluses loodusega on ületatud ja kadumisele määratud. Ainult sellepärast, et rõhujate klassidele on kasulik alles hoida hulkade teadmatust ja lapselikku usku ime- taolisesse, osutuvad usulised eelarvamused elujõulisteks ja viivad eksiarvamusele isegi arenenud inimesi.

Ka muudatusi looduses ei mõjusta üleloomulikud jõud. Inimene on saavutanud suuri tagajärgi võitluses loodusega — mitte usu tõttu, vaid hoolimata sellest usust ja tänu asjaolule, et ta loomult on ateist!?

¹⁾ N. Buhharin'i j. t. vene kommunistide programmi käsitavad tööd.

Teaduslik kommunism toetub loodusunähetate hindamisel loodusteaduste saavutustele, mis on leppimatus vastuolus igasuguse usundilise luulega.

Eriti rõhutab kommunistlik programm asjaolu, et igasugune religioon olevat abinõuks, kapitalistliku ja kodanlise maailmakorra säilitamisel, seega juba oma olemuselt ja loomult kommunismi vastane.

N. Buhharin, Vene kommunismi tunnustatuim ideoloog 1929. aastani, püüab tõendada¹⁾, et venekeelne Jumala nimetuski „bog“ olevat tuletatud samast tüvest, millest „bogatõi“ (богатыи) — s. o. sõnast „rikas“.

Kristlik Jumala mõiste olevat kujundatud kapitalistliku riigikorra võimuvalitseja mõiste eeskujul. Kreeka õigeusu religioon ja kirik olevat täpne koopia Byzanzi isevalitsuslikust riigikorrast. Usk Jumalasse olevat vastupeegeldus võimatuist maa-pealsetest vahekordadest, see olevat usk orjusesse.

Usk takistavat inimsoo arengut, mis sündivat kõige edukamalt alles siis, kui inimene leiab igale nähteale loomuliku selektuse.

Kommunism ja religioon olevat leppimatud vastased. Kommunistliku taktika direktiivide ja usu eeskirjade vahel on ülesadamatu kuristik. Kommunist, kes hülgab usukäsud ja talitab partei eeskirjade järele, ei kuulu enam usklikkude hulka, ja vastuoksa: usklik, kes usunõuete nimel partei eeskirjadest üle astub, ei ole enam õige kommunist. Võitlus usu vastu peab arenema kahes suunas: esiteks võitluses kiriku kui usulise propaganda organisatsiooni vastu, mis materjaalselt on huvitatud rahva teadmatusest ja usulisest „orjusest“; teiseks, võitluses laialtlevinud ja sügavaltjuurdunud usuliste eelarvamuste vastu enamiku töötavate masside keskel²⁾. Huvitav on siinjuures märkida, et enamlaste juhid ise seega tunnistavad, et enamik „töötavatest massidest“ usuga on olnud seotud, vähemalt enamlaste režiimi esimestel aastatel.

Võib-olla sellest tingituna ongi enamlaste programmi võe-

¹⁾ N. Buhharin, Kommunistide programm, Verlag Gesellschaft und Erziehung G. m. b. H., Berlin 1919.

²⁾ vt. N. Bucharin ja E. Prebrošensky, Das ABC des Kommunismus Hamburg, 1921. Lk. 247.

tud nõue, et usu vastu ei tule võidelda vägivallaga, vaid veenmisega ¹⁾).

Enamlaste programm nõuab riigi ja kiriku täielikku lahutamist ja tunnistab usu eraasjaks. Ühtlasi deklareerib nende programm usuvabaduse garanteerimist.

Kiriku ja riigi lahutamise nõudega kooskõlas on ka kiriku ja kooli lahutamine ning usuõpetuse väljajätmine kooli õppekavadest.

Nagu eelnevast selgub, on enamlaste usuvastane seisukoht põhimõtteliku iseloomuga ja on maksev kõikide kirikute ja uskude kohta. Kuigi enamlaste usuvastane võitlus kõige suuremal määral puudutab kreeka õigeusu kirikut, ei ole sellest puutumata jäänud ükski kirik või usulahk.

1917. a. oktoobri revolutsiooni järele võimule tulles asusid enamlased oma programmi teostamisele. Juba esimesed sammud seadusandluse alal ilmutasid enamlise võimu usuvastast iseloomu. Ülevenemaalise talupoegade ja soldatite nõukogu saadikute kongressi dekreet maaomanduse üle 26. oktoobrist 1917. a. määrab, et ühes suurmaaomanduse likvideerimisega kuuluvad võõrandamisele ka kloostrite ja kirikute maad ühes elava ja eluta inventariga, ja lähevad talupoegade ja tööliste komiteede valdusele. Selle dekreediga oli ühel hoobil kirikult võetud majanduslik alus.

31. dets. 1917. a. anti uus perekonnaseisu seadus, millega maksma pandi kodanlik perekonnaseisu registreerimine ja kiriklik registreerimine kaotas seadusliku jõu.

23. jaan. 1918. pandi maksma „Rahvakomissaride Nõukogu dekreet kiriku ja riigi, kooli ja kiriku lahutuse kohta“ — järgnevate põhjapanevate määrustega:

Kirik on riigist lahutatud. Igal kodanikul on õigus usku tunnistada või mitte. On kaotatud kõik kitsendused, mis olenevad usutunnistusest. Riiklikud aktid ja talitused toimuvad ilma usuliste toiminguteta. Usulised talitused on vabad, kui need ei käi avaliku korra vastu. Usuline vanne kaotatakse. Kool on lahutatud kirikust. Usuõpetus on keelatud kõigis riigi avalikes- ja erakoolides. On õigus ainult erateel anda usuõpetust. Maksu võtmine usuühingute heaks on keelatud. Kirikul ja usuühingul ei ole omandusõigust. Neil ei ole ka juriidilise isiku õigust. Kiriku ja usuühingute kõik senised omandused natsio-

¹⁾ N. Buhharin, Das Programm der Kommunisten. Verlag Gesellschaft und Erziehung G. m. b. H., Berlin 1919.

naliseeritakse. Kirikud ja teised kiriklikud hooned ja asjad, mis jumalateenistuses tarvilikud, antakse kasutada vastavatele usuühingutele kohalikkude või keskvalitsuse eriliste korraldustega.“

Eriti raskeid tagajärgi tõi kirikute natsionaliseerimine ja keeld kiriku ülalpidamiseks hankida tulusid kog. liikmete maksumise teel, seda enam, et kõik muud varandused olid võõrandatud ja suletud igasugused tuluallikad.

Juba nende dekreetide järele võime otsustada, milliseks pidi muutuma kiriku seisukord Nõukogude Venemaal, eriti kui arvesse võtame nõukogude süsteemi omapärasusi ja kohalikkude komiteede omavoli suuri võimalusi. Kuid olukord muutub isearanis raskeks alates 1922. a. 23. veebruarist, mil Nõukogude keskvalitsus andis dekree, mis kohustas kõiki kirikuid ühe kuu jooksul valitsusele üle andma kiriku kullast, hõbedast ja kalliskividest väärtasjad, mis pidid minema näljahädaliste aitamise fondiks ¹⁾. Teatavasti puhkes N. Venemaal sel ajal suur näljahäda, mis terava kuju võttis Volga piirkonnas ja mitmel pool mujal. Selle all kannatasid kümned-miljonid elanikud. Nõukogude Valitsus oli patriark Tihonilt, kes sellesse ametisse kiriku konsiili poolt 1917. a. oli kutsutud (kohale, mis Peeter Suure ajast olnud täitmata), järele pärinud, kas kirik oleks nõus oma väärtuslikest kiriku riistadest osa näljahädaliste fondi heaks andma. 15. veebr. 1922. a. andis Tihon luba pühitsemata varade üleandmiseks. Dekree, ilmumise järele patriark avaldas ringkirja, millega kiriku ametkandjatele keelas ekskommunikatsiooni ähvardusel pühitsetud kirikuriistade üleandmise. Patriark ei annud juhtnööri vastupanuks, kuid käskis preestritel hoiduda ülevõtmise protokollile allakirjutamast.

Juba 1917. a. kirikukonsiilil pani patriark enamlased vande alla, mis lõi pineva vahekorra kiriku ja enamlike võimu vahel.

Tundes kiriku mõju rahvahulkadele reageeris enamlik valitsus patriarki sammule tagasihoidlikult ja ettevaatlikult, kuid seda suurema kavakindlusega ja valitud taktikaga.

Kuigi dekreediga oli välja kuulutatud usuvabadus ja õigus takistamatuks usuliste talituste täitmiseks, tehti eriti kohalik-

¹⁾ Erandid tehti mõningate kirikuriistade ja väärtasjade suhtes, mis „kultuse huvides möödapääsmatult tarvilikud“, mille üle muidugi otsustajateks olid Nõukogude võimud.

kude võimude poolt selleks igasuguseid kitsendusi ettekäändega, et see sünnib „avaliku korra“ huvides.

Samuti „avaliku korra“ ja „revolutsiooni kindlustamise“ huvides algas vaimulikkude ja kirikutegelaste ning usupooldajate massiline tagakiusamine. Võeti ette hulgalisi areteerimisi ja asumisele saatmisi mitmesugustel ettekäändetel, peaaesjalikult aga poliitilistel motiividel, süüdistades vangistatuid kontrrevolutsiooni toetamises või mitteallutamises Nõukogu režiimile. Kui arvesse võtta, et Nõukogude Venemaal puudub kohtumõistmine Lääne-Euroopa mõttes, siis tähendab seal vangistamine juba suurt hädaohtu osalistele.

Eriti intensiivseks muutus kirikutegelaste ja vaimulike tagakiusamine 1922. a. 23. veebr. dekreeidi tagajärjel, mis oli kahtlematult mõeldud mitte eeskätt näljahädaliste toetamiseks, kui otsustava löögi andmiseks kirikule ja selle juhile.

Taktiliselt oli kirikuvaranduste võõrandamise põhjendus valitud hästi. See andis valitsusele selle sammu astumiseks normaalse õigustuse, vaatamata sellele, et enamlaste valitsus samal ajal, kui miljonid omamaalased nälga olid suremas, suurte summadega subsideeris kommunistlikku propagandat välismaal, nagu Lääne-Euroopa riikides, Indias, Hiinas ja mujal. Teisest küljest oli sellega kirik seatud raske olukorra ette. Selles olukorras oli vastuhakkamine raskendatud, kuid ka alistumine puhtal kujul oleks tähendanud enese positsioonide käest andmist, ja selle asjaoluga nähtavasti arvestades, valis kirik viivitamise taktika, kuid pidi siiski alistuma. Dekreet käis kõikide kirikute kohta. Nõukogude valitsus asus selle teostamisele. Paiguti puhkesid vastuhakkamised ja rahutused, kuid need suruti valjult maha. Tõrksad preestrid ja kirikutegelased võeti massiliselt vastutusele, lasti maha, mõisteti vangi ja saadeti sunnitöödele kaugele Põhja ja Siberisse, kus nad rõhuvas osas ebainimlikkudes tingimustes märtritena leidsid surma.

Vastuhakkajaid koheldi karmilt. Sudenskis lasti maha koguduse liikmeid, Rostovis mõisteti surma piiskop Arsenius, milline otsus küll ümber muudeti 10 a. vangistuseks. Üldiselt sai tuttavaks 45. protsess, milles 8 preestrit surma mõisteti, peale selle 3 muud asjaosalist. Kohtuotsused juleti avaldada ainult mõnes üksikus lehes, et mitte ärevust tekitada laiades hulkades.

Üle terve Venemaa pandi toime hulgalisi mahalaskmisi ja vangistamisi.

Hans von Eckardt'i andmetel pidid selles võitluses märtritena kannatama: 2 metropoliiti, 3 peapiiskoppi, 33 piiskoppi, 1200 preestrit, suurel hulgal munke ja nunne, keda vangistati ja maha lasti. Saadeti asumisele kümneid-tuhandeid vaimulikke. Tulemata jäi aga laiaulatuslikum oodatud võimas usuline rahvalikumine. Kohtadel võttis rahvas küll vaenuliku seisukoha „kiriku röövijate“ vastu, kuid nagu tähendatud ei arenenud see üldiseks liikumiseks ega vastuhakkamiseks. Selgus, et sel katsumisajal puudus kirikul tarvilikul määral rahva toetus. Kirik, mis sajan-dite kestel oli toetunud riigile, ei avaldanud küllaldaselt sisemist elujõudu. Endiste väliste tugede langemisega ei suutnud ta tagakiusamistes väärikalt püsima jääda ja vastu seista välisele survele.

Kirikul puudusid ennastsalgavad ohvrimeelsed poolehoidjate massid, kes teda enamlise võimu vastu oleksid suutnud tarvilikult kaitsta. Puudus niisugune elav ühendus kirikuga, nagu seda tunneme esimeste sajandite kristlaste tagakiusamise ajast.

Nõukogude valitsuse kavas oli ka kirikupea Tihoni kõrvaldamine, kes selle pani vande alla ja kes oma populaarsusega oli tõsiseks vastaseks ja takistuseks kirikuvaenulistele aktsioonides. Ka patriark Tihon areteeriti, vabastati aga kui ta Nõukogude võimu tunnistas ja valmis oli sellega otsima kompromissi.

Surve kiriku vastu N. Venes kasvab pidevalt. 1929. a. S. aprillil anti seadus, mis tunduvalt raskendab kiriklikku tegevust. Selle seadusega nõutakse usuliste koosolekute pidamiseks igakordset luba, mida anda võivad kohalikud täidesaatvad komiteed. Ühtlasi keelatakse usulistele ühingutele abikassade ja kooperasiivide asutamine, samuti ka oma liikmete karitatiivne toetus, palve ja muud koosolekud lastele ja noorsoole, piibliringide ja muude gruppide ellukutsumine, nagu käsitöödeks, usuõpetuseks jne., ekskursioonide korraldamine, lasteaedade, raamatukogude ja lugemissaalide asutamine, sanatooriumide avamine ja asutamine.

Jumalateenistusteks kasutatavates ruumides lubatakse hoida ainult jumalateenistuseks tarvilikke raamatuid. Usuõpetus koolides ja kasvatusasutistes on täiesti keelatud ja lubatud ainult erilistes erateel ellukutsutud teoloogilistel kursustel sisekomissariaadi igakordsel eriloal ja autonoomsetes vabariikides vastava riigi kesktäidesaatva komitee loal.

Preestrite (ja usuõpetajate) tegevusrajoon piirdub kogudu-

sega ja jumalateenistuse ruumidega. Usulisi kongresse ja konverentse võidakse pidada ainult riiklikkude vastavate instantside igakordsel erilisel loal.

Niisugustel kongressidel ja nende poolt valitavail täidesaatvatel komiteedel ei ole juriidilise isiku õigusi ja neil on keelatud igasuguste vabatahtlikkude annetuste kassade asutamine, korjanduste toimepanek, ruumide üürimine jumalateenistusteks, lepingute sõlmimine ja muud tehingud (ärilist laadi).

Eeltoodust selgub, et N. Venemaal kiriklik tegevus on piiratud sedavõrd, et vabaks jääb ainult kultus. Keelatud on sotsiaalne ja karitatiivne tegevus. Usuõpetus igasugustes koolides on keelatud ja on lubatud enne 18. eluaastat, mitte kiriku ega eraruumides, vaid koduõpetusena ja mitte rohkem kui kolmele õpilasele korraga.

Isikutele, kes üle 18 a. vana, võidakse ellu kutsuda usulisi õppeasutusi provintsi linnades valitsuse loal.

Kuna 1918. a. seadus tunnustab „usulise ja usuvastase“ propaganda vabadust, tunneb 1929. a. seadus ainult „usutunnistuse ja usuvastase“ propaganda vabadust. Et küsimus selge oleks, annab Nõukogude 14. kongress 18. V 1929. a. autoriteetse seletuse, et nüüdsest peale tuleb lubamatuks tunnistada igasugune usuline propaganda või agitatsioon, kuna selles tuleb näha tegevust, mis maksvate seaduste järele ulatab üle usutunnistuse vabaduse ja on seega karistatav.

Selle seletuse järele peab usuliste ringide tegevus piirduma kultusega. Igasugune muu tegevus on keelatud, eriti usuline propaganda, mille alla aga võib viia iga jutlust, vaimulikku talitust, kõnet, piiblitundi, usuõpetust jne.

Kui arvesse võtame asjaolu, et riiklikul toetusel ja õhutusel arendatakse usuvastast propagandat ja jumalavastast liikumist, ning kiriku ametikandjate ja pooldajate vastu äärmise fanatismiga repressioone tarvitusele võetakse, siis alles saame ettekujutuse kiriku tõelikust seisukorrast N. Venemaal. Ka needki vähesed võimalused, mis kirikul näiliselt tema tegevuseks jäetud, annulleeritakse lisa klauslitega, nagu seda näeme seaduse §-i juures, millega kindlustatakse usuliste talituste vabadus, kuid millele juure lisatud märkus „kui see ei kahjusta avalikku korda“. Sellele klauslile toetudes võidakse keelata näit. protsessioone, avalikke matuseid jne.

Uheks abinõuks usuvastases võitluses on kirikute sulgemine. Tsaariaegse Venemaa 84.138. jumalakojast (kirikud, kabelid) on näiteks 1927.—1929. a. suletud 2012 (1927. a. — 134; 1928. — 499; 1929. — 1379)¹⁾. Nende hulgas terve rida esimese järgu tähtsusega ja silmapaistvaid näit. Moskvas Iberia Jumalaema kirik (lammutati 1929 — ühel juuliööl), 14. sajandist pärit Simonovi klooster, mis 1930. a. 27/I õhku lasti. Iisaki kirik, mis muudetud usuvastaseks muuseumiks jne.

Enamline ajakiri „Trud“ kirjutab 1929. a.: „Usku kiusatakse taga halastuseta ja see jääb nii ka edaspidi. Moskvas oli 675 kirikut, nüüd on neist alles ainult 287.“

Sellest nähtub, et juba 1929. a. oli kaugelt üle poole Moskva kirikutest kas lõhutud või muudetud klubideks, teemajadeks või muudeks otstarveteks kasutatavateks ruumideks.

Ka lut. usu Eesti Jaani kirik, end. J. Hurda ja R. Kalda jumalakoda, mis etendanud meie rahva usulises ja vabaduslikus elus silmapaistvat osa, on juba aastate eest muudetud kommunistlikuks rahvamajaks. Kõneldakse, rahvamaja avamisel on tulnud altari juure, mille kohal Lenini pilt juba üles seatud, vanem naisterahvas ja põlvitanud palvetades. Tema olnud seal viimane palvetaja.

Nagu juba kuulsime on N. Venemaal tagakiusamise all kõige pealt vaimulik seisus ja üldse kiriku aktiivsed pooldajad. Vaimulikel ei ole aktiivset ega passiivset valimisõigust. Neil on ainult piiratud õigus toidukaartidele. Mida see tähendab Nõukogude oludes, kus senini puudub igasugune vabaturg? Samuti pole neil õigust küttematerjali saamiseks. Nad on väljatõrjutud ametiruumidest, mida neile üüritakse ainult niivõrd kõrge tasu eest, et nendes elamine on peaaegu võimatu. Maal näit. peavad nad aastas maksma 10% hoone väärtusest, linnades veel rohkem.

Peale selle maksustatakse vaimulikke, kes mingit palka ei saa ja ainult juhuslikest tuludest viletsalt end ülal peavad erakordselt kõrgete maksudega riigi heaks. Peale tulumaksu peavad vaimulikud mitmesuguseid erimakse, kui mittetöötavad, maksma, mis kogusummas tihti on suuremad kui tulumaks.

Kõige selle tõttu on vaimulikud asetatud raskesse olukorda ja nad peavad paratamatult konflikti sattuma võimudega, sest

¹⁾ Dr. K. Algermissen, Die Gottlosenbewegung der Gegenwart und ihre Überwindung. Verlag Giesel, Hannover 1933. Lk. 118.

niisuguste maksude tasumine käib üle jõu. Kohuste mittetäitjatele vaadatakse aga kui tõrkujatele ja riigivastastele, kes langetavad raskete karistuste alla. Samuti on raske ette kujutada, et vaimulikul oma ülesannete täitmisel korda läheks mitte konfliktiks sattuda seadusega, seda enam, et täidesaatval ja kohtuvõimul N. Venemaal on peaaegu piiramata võimalus ja vabadus seaduste tõlgendamisel ja rakendamisel.

1923. a. märtsis 21.—25. Moskvast peetud nn. Cieplaki protsessi puhul peetud kindralprokuröri Krõlenko süüdistuskõnest selgub Nõukogude võimu vaatekoht kirikuvastaste seaduste rakendamise kohta tegelikkuses. Selles rõhutatakse, et Nõukogude kohus on revolutsiooniline kohus. Kui teatud klass on vaenuline meie vastu, siis võtame sellelt kõik poliitilised ja avalikud õigused. Kirik on olnud mõjuv tegur masside orjastamisel. Nõukogude võimu ülesanne on kõige abinõudega nende orjastajate vastu võidelda ja end kaitsta kiriku kui kontrrevolutsioonilise organisatsiooni vastu.

Vastavalt prokuröri nõudele mõisteti süüdi kaebealused, mõned surma, paljud pikaajalisele vangistusele, olgugi et muud süüdistust neile ette tuua ei olnud, kui et nad kiriku korda austasid ja õigeks ei pidanud lastele usuõpetuse andmise keeldu. Nõukogude kohus vaatas nendele kui kontrrevolutsionääridele ja langetas vastavalt sellele oma otsuse, olgugi, et kaebealustele ei saadud süüks panna ühtegi seadusevastast poliitilist akti ¹⁾.

Nikolai Soleweji „Elava Kiriku“ end. piiskopi andmetel on 1918—1924 surmatud 2691 preestrit, 1962 munk, 3447 nunna ja noviitsi, kokku 8100 ¹⁾.

Mida mõistab enamlik valitsus vaimulike kontrrevolutsioonilise tegevuse all, näitab preester Gabriel Leparinski ²⁾ lugu, kes enamlise ajakirja „Savjet Sibirii“ 1930. a. Nr. 3 teatel süüdi mõisteti selle eest, et ta oma ühes jutluses oli ütelnud järgmist: „Välismaal on usu poolehoidjad kasvamas; nõnda see sünnib ka meil: varsti võidab Jumala sõna tervel meie maal“ ³⁾.

Kaugelt suurem kui surmatute arv on vangimõistetute ja väljasaadetute hulk. Nende olukorrast annab iseloomustava pildi

¹⁾ Dr. Konr. Algermissen, Die Gottlosenbewegung der Gegenwart.

²⁾ Capt. Fr. Mc. Cullagh, Die Verfolgung des Christentums durch Bolschewiki. Dr. H. Kasspohl, 1926.

³⁾ Samas.

Arsenjewi poolt avaldatud ühe kreeka õigeusu vangistatud ja asumisele saadetud kreeka õigeusu piiskopi kiri, milles see oma elujärge kirjeldab muuseas järgnevate sõnadega: „Minule määratud ruum naril on nii kitsas, et saan lamada ainult küljel. Meie kaaslased siin vangis on vargad ja mõrtsukad, kes on äärmiselt allakäinud ja mustad. Kannatame veepuudust, sest vesi tuuakse raudteel naaberlinnast. Kõige halvem vangla oleks nagu palee võrreldes meie asukohaga. Söödikud piinavad ja ei anna hetkekski rahu. Nende eemaldamiseks pean kolm korda päevas särgi seljast võtma, et täisid välja raputada. Terve keha on verine. Kell 6 hommikul algab töö, ja milline! Raskem ja mustem mida ette kujutada võib. Minu kannatuskaaslane oli piiskop R., tiisikushaige raskel kujul, ta pidi kannatama ja surema selles kohutavas ümbruses.“

Surmatute, vangistatute ja sunnitöödele ning asumisele saadetud vaimulikkude arvu kohta puuduvad täpsed andmed. Ainult mõningadki arvud annavad kujutuse tagakiusamise ulatusest. Nii Saratovi, Samara ja Astrahani ringkonnas, Tiraspoli diöösis oli 1915. a. 36. katoliku koguduses 44 preestrit, 1932. a. oli see arv langenud viiele.

Luteri usu vaimulikest on järele jäänud ainult mõned üksikud. Ka kr. kat. kiriku vaimulikkude olukord pole kadestamisväärne.

Üheks abinõuks kiriku vastu võitlemisel on usupooldajatele avaldatav majanduslik surve.

1929. a. 8. aprilli seadus (§ 25, 29 ja 33) määrab, et kõik kultuseks tarvilik omandus — majad jne. vaatamata sellele, kas see on kasutada antud lepingu alusel, omandatav või kingitud, loetakse natsionaliseerituks ja kuulub linna või rajooni nõukogude valve alla.

Neid hooneid on kohustatud kasutajad korras hoidma, kõik kulud kandma jne. Neid võidakse igal ajal tagasi võtta. Tulekahju korral, mille kinnituspoliisi kasutajad tasuma peavad, võidakse kindlustussummasid kasutada ringkonna kultuurilisteks ülesanneteks.

Nõnda siis, kokku võttes öeldut, näeme, et nõukogude valitsuse repressioonid kirikule on arenenud peaasjalikult kolmes suunas — n. o. 1) usuelu arengu süstemaatiline takistamine, 2) vaimuliku seisuse vastu avaldatav surve, 3) koguduste ja usklikkude majanduslik ruineerimine.

Võitluses usu ja kiriku vastu on Nõukogude valitsus kaval ja järeleandmatu. Selle võitluse siht on usu ja kiriku täielik likvideerimine, mida kõige selgemal kujul tõendab Rahvakomissaride nõukogu poolt vastuvõetud 15. mail 1932 ülevenemaalise kommunistliku erakonna keskkomitee poolt hääks kiidetud dekreet, mis taotleb N. Venes iga-suguse „usulise õpetuse ja usutunnistuse, kiriklike koondiste ja sektide“ täielikku likvideerimist, hoolimata nende põhimõttelikust suhtumisest Nõukogude valitsusele. Selle dekreediga pandi maksma viisaastak kiriku ja usu kaotamiseks.

Dekreet, mis sisaldab 118 punkti, on jaotatud 5. ossa vastavalt aastatele, mille jooksul on kavatsatud läbi viia religiooni kõrvaldamine. Selle viisaastaku kava järele on ette nähtud:

Esimesel aastal 1932/33 kõikide usuliste koolide, eriti teoloogiliste akadeemiate, seminaride ja kursuste likvideerimine. Kõik usukultuse teenijad kantakse „toiduainete saamiseks mitte-õigustatud isikute“ nimekirja.

Teisel aastal — 1933/34 — on ette nähtud ateistlik propaganda-aasta, mille eesmärgiks riiklike asutuste puhastamine usklikest ja ateismi sisendamine massidesse ühes iga-suguste usuliste rakukeste kõrvaldamisega perekondades ja mujal, ning usulise kirjanduse, ajakirjade jne. väljaandmise täieliku keelu maksmapanek. Kultuse riistade valmistamine keelatakse karistuse ähvardusel.

Kolmas aastal — 1934/35 — on määratud ateistlikkude rakukeste aktiviseerimiseks. Selle aasta jooksul oli ühtlasi ette nähtud sunduslik vaimulike väljasaatmine N. Venest, kui nad oma kutsest loobuda ei taha.

Neljandal aastal — 1935/36 — on kõik kirikud, sünagoogid, palvemajad määratud üleandmisele valitsuse asutustele nende muutmiseks klubideks, kinodeks ja teisteks „mõistusekohasteks meelelahutuse“ paikadeks, nagu öeldakse dekreedis.

„Jumalateenistuse ja ebajumalate teenimise kohad tulevad muuta kommunistliku hariduse valgusekandjaks. Pappide, pastoriite ja rabide asemele astub õpetaja. Samaanide ajad on mööda. Pappide lobisemisele ei pööra keegi enam tähelepanu.“

1. maiks 1937. a. tervel N. Venemaal ei pea enam olema ühtegi kirikut, millega Jumal endastmõistetavalt olevat Nõukogude Venemaa pinnalt välja tõrjutud, kui keskaja jäänus, kes oli töötavate masside allasurumise teenistuses.“

Viies aasta — 1936/37 — on ette nähtud eelmiste aastate saavutuste kindlustamiseks ja süvendamiseks võitluserindel usu vastu.

Kuid selle „viisaastaku“ teostamine ei ole kavatsatud määral läinud korda. Viisaastaku lõpupäevil leidub Nõukogude Vene ajalehtedes kirjutusi, millest selgub, et usuvastane võitlus kaugeltki pole andnud loodetud tulemusi. Muuseas „Prawda“ kirjeldab ses suhtes olukorda Leningradi rajoonis ja konstateerib, et usuvastane propaganda seal rajoonis pole kaugeltki intensiivne ja selle tõttu olevat veel sääl suured hulgald usupooldajaid.

Uus Nõukogude Vene põhiseadus (vastu võetud ja maksma pandud 1937. a.) määrab (§ 124), et kirik on riigist lahutatud ja samuti kool kirikust. Ühtlasi tunnustab see põhiseadus aga usuliste talituste täitmist ja usuvastase propaganda vabadust. Sellega võtab riik enese kaitse alla usuvastase propaganda, seda vabadust põhiseaduses eriti allakriipsutades.

Paralleelselt usuvastasele seadusandlusele ja terrorile kiriku tegelaste vastu arendab Nõukogude Venemaa valitsus laiaulatuslikku usuvastast propagandat alates oma võimule tulekust. Selleks kasutatakse ajakirjandust, kirjandust, lendlehti, ettekandeid, vaidluskoosolekuid, miitinguid, raadiot, kinofilmi, teatrit ja igasuguseid muid vahendeid.

1925. a. kutsutakse valitsuse toetusel ja eeskostmisel ellu „jumalavastaste liit“¹⁾, mis kujuneb ateistliku propaganda võimaks teguriks. Kuid juba enne seda pühendas N. Valitsus suurt tähelepanu usuvastasele selgitustööle.

Asutati juba 1919. a. Swerdlovi kommunistliku ülikooli juure usuvastane seminar. Korraldati eriti suurte pühade ajal usuvastaseid rünnakuid. 1923. a. asutati ateistlikud ajalehed „Безбожник“ ja „Безбожник ухстанка“.

1925. a. asutatud jumalavastaste liidu liikmete ja rakukeste arv valitsuse toetusel kasvab iga aastaga:

1926. a.	oli	2421	rakukest	87.033	liikmega
1927. a.	„	3121	„	138.402	„
1928. a.	„	3980	„	173.007	„
1929. a.	„	8928	„	465.498	„

¹⁾ Союз воинствующих безбожников.

Suur tõus oli 1929. a., mil maksma pandi uus usuvastane seadus.

1930. 1/I üle 35.000	rakukese	2.000.000	liikmega	
1931. 1/I üle 50.000	„	3.500.000	„	
1931. 1/V üle 60.000	„	5.000.000	„	
1932. 1/V umbes 80.000	„	7.000.000	„	+
		1.500.000	last	

1937. a. lõpuks s. o. viisaastaku lõpuks olid ette nähtud 17.000.000 liikme hankimine, kuid see kava ei ole teostunud, mida kommunistlikud ajalehed kinnitavad avalikult.

Ühes liikmete arvu kasvuga arenes järjest intensiivsemaks ateistlik propaganda. Selle teenistusse pandi maal kui linnas kõik võimalikud propaganda vahendid — kino, raadio, loengud jne.

Asutati usuvastaseid õppetoole ülikoolides, seminare jne. Usuvastased löögibrigaadid ründasid vabrikuid ja muid keskusi. Korjandustega ehitati isegi õhulaev ja kaks traktorite kolonni. Neid nimetati „безбожники“uiks.

Kantakse hoolt, et endised koha nimetused muudetakse kõikjal „безбожники“uiks ja püütakse igati luua meeoleolu ateismi kasuks.

„Võitlevate usuvastaste liidu“ deviis on: „Võitlus religiooni vastu on võitlus sotsialismieest“. Tema ülesandeks on N. V. töötavate masside koondamine aktiivseks, süstemaatiliseks ja järjekindlaks võitluseks religiooni vastu.

Usuvastase propaganda tulipunktideks on kaks pääprobleemi: religiooni ja majanduse ning religiooni ja teaduse probleem.

Selle propaganda ülesanne on massidele selgeks teha, 1) et religioon on ökonoomiliste vahekordade sünnitus ja on abinõuks majanduslikus võitluses kurnajate käes, 2) et religioon on vastuolus teadusega ja kui jäänus möödunud kultuurepohhi-dest on kaotanud ammu oma mõju ja tähtsuse, ja et religiooni tunnustus on vaimse arenematusse märgiks. Religioon olevat kapitalismi liitlane ja takistavat masside majanduslikku tõusu, samuti ka teadmatuse liitlane ja takistavat rahvaste kultuuri- list arengut.

„Jumalavastaste liit“ töötab lähedases kontaktis N. Rahva- hariduse kommissariaadi organitega esitades kavasisid usuvasta- seks teotsemiseks, usuvastaste õppetoolide asutamisel jne.

Samuti on valitsemas lähedane koostöö kommunistliku partei organitega. Liidu intensiivses tegevuses valitseb arendatud süsteem, ulatub kogu maale, olles väga mitmekülgne ja mitmekesine, ühtlasi ka mitmekesiseid alasid haarav. Suurt rõhku pannakse juhtide ettevalmistamisele. 1930. a. oli N. Vene-maal juba 73 ateistlikku töölisülikooli 1-aastase kursusega. Riiklikkude ülikoolide juures on asutatud usuvastased fakulteedid 3½ aastase kursusega s. t. peaaegu sama pikaajalise õppeajaga, kui seda on usuteaduskonnad teistes riikides.

„Võitlevate jumalavastaste liidu“ propaganda abinõudeks on:

- a) Trükitud kirjasõna, esmajoones ateistlikud ajakirjad ja ajalehed. Igapäev ilmuvat ajalehte „Безбожник“ trükitakse ½ miljonis eksemplaris ja samanimelist iga 2. nädala tagant ilmuvat ajakirja 200.000 eks. Peale selle ilmub terve rida teisi perioodilisi väljaandeid.
- b) Sõnaline propaganda: kõned, usuvastased vaidlused, ettelugemised usuvastasest kirjandusest.
- c) Kunst, teadus, tehnika, teater, loodus (ekskursioonid).
- d) Usuvastased muuseumid ja näitused.

1932. aastal oli N. Venes juba 50 usuvastast muuseumi, milledest terve hulk on asetatud endistesse kirikutesse, näit. 1929. 7. XI. Iisaku katedraalis Leningradis on avatud muuseum. Ka Usuvastane Tsentraal-muuseum Moskvast asub endises Strastnoi kloostri kirikus. Selles „jumalavastaste liidu kesknõukogu poolt avatud kesk-muuseumis, millel peale kohalike ülesannete on provintsi muuseumide instrueerimine, samuti ka usuvastaste rändnäituste korraldamine, käis ajavahemikul 1929. a. 1. aprillist kuni 1. apr. 1930. a. 146.163 külastajat.

Kujutluse saamiseks nendest muuseumidest tähendame näit.: endises Iisaku katedraalis asetsevas muuseumis ripub kolossaalne pendel, et Foucault'i pendlikatse kohaselt demonstreerida maakera ringlemist telje ümber. Eriline osakond on samas pühendatud Romanovitele. Seal leidub karikatuure Jumala, Kristuse, sakramendi jne. kohta. Pühakute muumia kõrvale nende naeruvääristamiseks on asetatud valerahategija muumia ja ventilaatorisse juhuslikult sattunud ja seal kuivanud konna ja roti laibad.

Ateismi levitamiseks kasutatakse veel kõiki võimalikke

vahendeid. On käimas kõige laiaulatuslikum fanaatiline misjoni-töö, mis tungib igale poole. Eriti on soovitatud ka isiklik kontakt. Usuvastases propagandas peetakse silmas ka vastase tundmaõppimise ja individuaalsete omapärasuste tundmise vajadust. See differentseerumine on tarvilik, kui silmas peame asjaolu, et Venemaa rahvaste keskel on nii palju erinevusi usu, rahvuse, keele ja kommete poolest. Tõhusate tagajärgede saavutamine poleks seal mõeldav ühel šabloonil põhjeneva meetodiga. Sama peetakse silmas ka mitmesuguste kutsete ja muude erinevuste suhtes. Eriti rõhku pannakse sõjaväele. Peetakse võitlust ka kiriklikkude pühade vastu, mille pühitsemine seadusega kaotatud. Erilist rõhku pannakse propaganda tööle vähemusrahvaste keskel, kasutades kaastöölisi vastavatest rahvustest.

Millised on selle usuvastase propaganda tulemused, selle kohta puuduvad objektiivsed andmed. Jumalavastaste liidu ja kommunistliku akadeemia komisjoni poolt 1930. a. Moskva tööliskonnas korraldatud uurimuste põhjal, mis 20. käitisel toime pandi, selgus, et ¹⁾ :

447	metallitöölise	hulgast	ei	käi	üldse	kirikus	419
377.	tekstiil	„	„	„	„	„	304
492.	keemia	„	„	„	„	„	452
331.	naha	„	„	„	„	„	309
194.	riietus	„	„	„	„	„	179
192.	raudtee	„	„	„	„	„	165

Seega 2033. Moskva tööliste hulgast käis kirikus ainult 205 s. o. 10,08%.

Enamlaste allikatest päritud andmete järel paljudes ringkondades ei olevat enam ühtki usklikku. Sama allika andmed näitavad kirikuskäijate arvu järsku langust alates 1929. a. Näit. Wolõnia piirkonnas Kašpirowka külas, kus 2477 elanikku, käis pihil:

1927. a.	548 inimest
1928. a.	314 „
1929. a.	49 „

Samad arvud Kasatshi-Lanevi küla kohta Chersoni piirkonnas, kus 3512 elanikku:

¹⁾ Dr. Konrad Algermissen, Die Gottlosenbewegung der Gegenwart, Lk. 197.

1927. a.	70 inim.
1928. a.	30 „
1929. a.	veel 8 „

Muidugi ei anna need arvud tõelist pilti usulise seisundi kohta N. Venes, kuid mõnda võib neist siiski järeldata.

Tuleb imestada, et vaatamata sealsele survele ja erilisele kodaniku õigusetä olukorale, siiski veel niigi palju poolehoidu usule leidub aktiivsel kujul.

Kartustäratavaks muutuvad kiriku tulevikule tulevikuväljavaated, kui senine režiim sellise suhtumisega kirikusse edasi kestab pikemat aega. Noorsugu kasvab N. Venes üles ilma usuõpetuseta. Vähe veel seda, teda õpetatakse usku ja kirikut vihkama, nagu see ette nähtud enamlaste programmis.

Olen eelseisvaga toonud mõned jooned kristliku kiriku seisukorrast N. Venemaal, mis on kujunenud tõsiseks martüüriumiks osalistele, aga ühtlasi ka ähvardavaks ajamärgiks kogu maailma kristlusele.

Ei saa olla käesoleva ridade ülesanne üksikasjalikult analüüsida põhjusi, millest see nähtus on tingitud. See nõuaks omaette pikemat küsimuse käsitlemist.

Kokkuvõtlikult olgu siiski mainitud, et Venemaa kiriku praeguse saatuse kujunemise pääpõhjuseks on sealse kristliku kiriku küllaldase sisemise elujõu puudus. Sajandite kestel on:

- 1) Vene kirik seisnud ja oma elu harjunud korraldama väliste riiklikkude tuge de najal, millede kadudes ta ei olnud võimeline katsumise tormides väärikalt püsima jääma.

Riigikiriku traditsioonides pikema aja jooksul kasvades ja arenedes ei suutnud ta muutunud oludes iseseisvalt end maksma panna.

- 2) Vene kiriku kannatamise põhjusi, peale välise korralduse ja ajaloo, tuleb otsida veel ka vene rahva hingelaadi omapärasustes, mida meisterlikult on kujutanud Dostojewski j. t.
- 3) Nende põhjuste hulgas tuleb nimetada ka Vene kiriku vaimse struktuuri iseäraldusi. N. Berdjajew, Solowew j. t. mainivad õigusega Vene kiriku kannatuse ühe põhjusena selle kiriku

liig ülekaalukat kalduvust tundeelemendi kultiveerimisele ja tahtejõu tähtsuse alahindamist.

Oskar Schabert juhib tähelepanu Vene kiriku õpetuse ja kultuse arhailikkusele, mille tõttu ta puudulikult täitvat oma osa rahva kasvatajana evangeelses mõttes.

Sellele juurde lisada võiks veel Vene kiriku vähest huvi sotsiaalsete küsimuste vastu ja osalt koguni ehk sellal vildakat seisukoha võtmist, mis alati kooskõlas pole olnud kristlik-evangeelse mõtteviisiga.

Kristliku kiriku martüürium N. Venemaal on otsekui Jumala nuhtluseks kiriku eksimuste eest, ühtlasi aga hoiatuseks kogu maailma kristlusele.

Ta tahab meelde tuletada kristlikule kirikule ülesandeid ja kohustusi, mida tal täita Kristuse evangeeliumi kandjana ja jumalariigi ehitajana.

Jälle põlevad märtrite tuleriidad. Nende tulede kuma pais-
tel näeme aga probleemide rohkust ja ulatust, mille lahendamise
ees seisab kaasaja kristlik kirik, ka Eesti evangeelne kirik.

Kirjandust.

1. Dr. Konrad Algermissen, Die Gottlosenbewegung der Gegenwart, Verl. Joseph Giesel, Hannover 1933.
2. Das Notbuch der russischen Christenheit, koguteos. Prof. Glubokowski, Iljin, Arsenjew, H. Koch jt. Berlin 1930.
3. Die Verfolgung des Christentums durch Bolschewiki.
4. Проблемы русского религиозного сознания. Сборник статей. Н. Бердяев, Вышеславцев, Арсеньев j. t. Berlin 1924.
5. B. Harder, Russlands Sendung. Harder Verlag, Harz 1928.
6. Benjamin, Revolution und Reformation in Russland. Wernigerode i. Harz, 1928.
7. N. Bucharin, Das ABC des Kommunismus, Hamburg 1921.
8. N. Berdjaew, Christentum und Klassenkampf. Vita Nova Verlag, Luzern 1936.
9. N. Berdjaew, Wahrheit und Lüge des Kommunismus. Vita Nova Verlag, Luzern 1936.
10. Helene Iswolski, Der neue Mensch in Russland. Vita Nova Verlag, Luzern 1936.
11. Hans v. Eckardt, Russland.
12. Конституция Союза советских Социалистических республик
13. Ajakiri „Dein Reich komme,“ Licht im Osten. Wernigerode.
14. N. Vene ajalehed Правда, Известия j. t.

Prohvet Maltsvet.

Uku Masing.

(5. järg.)

3. Siis tuli temal see kindel mõte
Ma tahan minna ta järele
Ta võttis kõik omad asjad kätte
Ja ruttas raudtee vaksali
Nii näitis temal see asi ette
Et seal on õnnistud (!) taevatee.

4. Ta astus julgeste vagunisse
Ja mõtles Taeva nüüd sõidan ma
Küll väga rõõmus ta oli ise
Kui raudteerong hakkas liikuma.
Siis oli unustud silma vesi
Ja süda tuksus tal rõõmuga.

5. Kui mõne versta võitnud (!) oli
Üks tähtis lugu küll sündis siis
Konduktor piletid nõudma tuli
Nii kui ta (!) ikka olnud see viis
Ta veikest plikat ka tähel pani
Kui järke mööda kõik läbi käis.

6. Ta vaatas teravalt lapse peale
Ja küsis temalt ka viimati
Kus on su pilet oh näita sa mulle
! Kuhu sa reisin
Taeva oma mamma juure
Nii vastas lapsuke.

7. Mo laps kust tuleb see mõte sulle
Et arvad siin olla taeva tee
Mo armas mamma ta laulis mulle
Et Jeesu raudtee viib taevasse
Ta ise juba on läinud eele
Seepärast (!) rutan ta järele.

8. See tee ju läheb tõest taeva linna
Ja siist (!) on sõitnud on mammake
Siis kui ta suri ta reisis senna
Ma seda mälestas selgeste
Eks needgi taha taeva minna
Kes mooga reisivad ühtlase

9. Kust seda kuulsid mo veike kallis
Oh vasta lapsuke rutusti
Mo mamma Jesuset (!) ikka laulis
Et ta on tõsine taeva tee

Kes ennast meie eest surma andis
Ja armust ostnud meid omale.

10. Nüüd on mull igav siin ükski olla
Sest et mo mamma most ära läind
Sest ajast kui ta siit lahkus ära
Ei ole ükski mulle rõõmu teind
Ei või ma kauemaks seia jääda
See pärsas (!) hakkasin teele nüüd.

11. Mind laske minna nüüd taeva
poole

Prii reisi antakse minule
Mo mamma laulis ju nõnda mulle
Et Jeesus maksab mo pileti
Eks nõnda laulate ikka teie
ka oma veikese tütrele

12. On teil üks tütar mo armas
herra

Või on ta lainud (!) taevasse
Kas selle tee peal ta reisis ära
Kas viin need tervised temale
Ma taeva tee peal so papad nägin
Ta rutab hoolsaste järele

13. Jah vist mo armas oh ütle tale
Et papa ennam (!) ei armasta
Ei pattu ega maalima (!) lusti
Sest tunist taevasse nõuab ka
Jah ütle nõnda mo tütrekene
Nii vastas konduktor tal nuttuga

14. Kõik kes seal vagonis seda kuul-
sid

Said sellest kõnest nii liigutud
Et mõtmed (!) valjuste Jeesust kiit-
sid

Ja teised põlvili palusid
Küll mitmed rõõmu ja rahu tundsid
Ja teised tänades ohkasid.

15. See peale lapsuke maha heisis (!)
Ja puhkas rahuga istme peal
Konduktor teda sealt ärakorjas
Ja oma lapseks võttis veel
Laps mõneks päevaks ta juure viibis
Sai ema juure sel viimsel teel.

Tekst on muutmata, pääle w , ja 6. salmi lõpp on segane, kuid ma ei oska teda parandada kuidagi. Muidugi sellel laulul võib olla aluseks tõelik sündmus ja ta on liigutav, kuid vaatamata sellele maailma tulnud vändjane. See, kes ta on kirjutanud, on teinud eluajal niipalju pattu ja nii suremisemaanias, et see on kohutav. Samuti pole tal loogikat, sest 12 salmi vaevalt kõneleda võib mõni laps, kuna see kindlasti arvab, et konduktor ise on ka üks neid, „kes mooga reisivad ühtlase“. Aga autori enesetapmise iha on nii suur, et sellele võib ohverdada loogikagi ning üles kutsuda teisi samuti haletsema. On mõistetav, miks sellised hädalevad laulud meie „usklikkude“ arvates on pühad. Just sellepärast, et lääne kultuur on õõnestanud ära inimeste jalgealuse ja siis ei jää muud üle kui surra (nagu polüneeslasil), kuid ei tohi tappa end ja sellepärast peab fantaseerima alati endatapust, mitte surmast kui koletisest, keda ei taheta. Maltsvetlased aga ei oodanud surma, vaid nad tahtsid põgeneda ära selle eest, nad tahtsid elada ainult, elada õieti ja vägevalt Jumala auks. Meie praegused vagad aga tahavad pääseda elu ja Jumala käest ning surra!

Alguses, või vähemalt mõnel pool, on kavatsetud võtta väljärännuload ja siis minna Maltsveti juhatusel (K 141.229). Ka Maltsvet ise on hankinud endale passi (K 133.362, vrd. aga K 122, kus väidab, et see talle Vasalemmas sunnitud pääle), paljud ta pooldajaid ka on saanud passid, aga enamik mitte (K 122.132)¹⁾. Nähtavasti alles see takistus ja Miina Reiningu hirmu suurendavad jutud (K 122) on ajanud vaevatud rahva nii elevile, et ühelgi ootusel pole enam ratsionaalseid piire (vrd. haagikohtunik Tritthoffi arvamus K 132). Kaudselt olid vist takistajaiks ka vennastekoguduslased, vähemalt nii on seletatav Miina Reiningu väide, et variseride sugu ei vabastata, vaid ainult neid, kes on puhtad patust nagu kestast tulevidu (K 120). Päätingimuseks tulevast hukatusest pääsmiseks oligi Jumala meelepärane eluviis (K 123.150.163), kuna seda variseridel ei olnud, nad pidid hukkuma. Kuid, kas palvemajades sõnaga on astutud vastu ekstaatikute kavatsusile, jääb kahtlaseks.

Maltsvet ise tunneb enda (kuigi Rein K 188 ütleb „zuerst“) sellal olevat teise Moosese (K 141.186, kuigi Malts K 410 väidab, et ta kunagi polla väitnud seda). Aga selle enamvähem kindla tööga ümber on kaks probleemi. Esmalt superintendent Rein väidab, et juba 1859. a. alul Maltsvet nimetanud end tema vastu teiseks Mooseseks. Kas see teade on ustav, tundub väga kahtlane,

¹⁾ Miina Reining väitis juba septembril 1860, et härrad püüavad takistada minekut. Arvatavasti sellal see oli ainult loomulik, orja usaldamatusest tekkinud oletus.

sest siis polnud ju väljarändamine saanud veel usukombeks ja kui Maltsvet käskudeandjana end pidas Mooseseks, siis oleks sellest arvatavasti jälgi ka mujal. Teisalt on küsitav kuidas säärane väide on ühendatav sellega, et Miina Reining umbes samal ajal tunnustas Maltsveti Ristijaks Johanneseks, Jeesuse kuueaastaseks pojaks (PP 1861, 66) ¹⁾, kes peab õpetama (ja viima Kaanani-maale: PP 1861, 66) niikaua kui ta asemele tuleb müsterioosne laps, kes juba kasvab (K 111.130.141, PP 1861, 57) ²⁾. Pole võimalu, et Maltsvet suutis need kaks ühendada ja ei tunnud mingit vastolu, kuna ta oli määratud rahvale juhiks maisis ja vaimulikes asjus. Kui juutidele oli lubatud Ristija Johannest pidada Eelijaks ja muiks ammusurnud isikuiks, siis võidi päris rahulikult lubada midagi sarnast ka Maltsvetile ilma pikemalt mõtlemata asja üle.

Kuid Maltsvetti peeti vist kogu aja juhiks ainult oma keskel. Maltsvet ise väidab (K 120.133), et ta (? ja ta pooldajad) ei rända välja enne kui Püha Vaim käsib või keiser saadab ning Jumal nähtavasti tarvitab keisrit vahendiks. Ja kui teda polnud enam Eestis, siis vist üldiselt kõneldi, et juhiks on Püha Vaim ise (K 132. 160.244, vrd. Vilde 371) või sama ingli või prohveti kujul (K 160: 22. III 1861). Prohvetiga võidi mõelda Maltsvetti (K 163 järgi ta on Jumala läkitatud prohvet), kuid ka muid, abiprohveteidki. Ja pole imelik, et Püha Vaim taevast tulevana varemhiljem ühendati pilvedega, kuna ühendus on otse endast tulev (K 244: 29. VI 1861), kuid mitte Püha Vaimu usaldamine ei tekitanud kujutelma pilvest. Eriti imelik on see oreool, mis nüüdsest päälle ümbritseb keisrit, sest varemalt ta oli maltsvetlaste vihaalune ja midagi Antikristuse taolist. Aga oreoolgi pole väga tugev, sest Vene riigi

¹⁾ O. W. Masing teatab, et Kodaveres keegi pidanud end Ristijaks Johanneseks, vt. Rudolf Põldmäe, Taevakäijad ÕES Kirjad III (1935), 147; vrd. VA VII, 28 j.

²⁾ See laps arvatavasti on taassündinud Kristus, kes tulevikus uuesti võtab üle Ristija Maltsveti töö. Oleks võimalik, et Miina Reining ta kuidagi ühendas enesega. See ekstaatiku väide ja piiblikohad nagu Jes. 11,6 on tekitanud oletuse, et väikesed lapsed saavad teejuhiks (PP 1861, 373, ord. sündmus PP 1862, 187, kus Albu ja Kolga rännuaajal Jänedas üks taevakäija tütarlaps öelnud, et kui nad jõuda koondumiskohta Orgmetsa, „siis kaduda üks tütarlaps nende seast ära, kes neile tema asemel jälle rääkima hakata.“ Lapsi peeti kindlasti ka muidu süütumaiks ja selletõttu sündsaiks juhtima.

hukku ustakse vaatamata sellele ning keiser on siis nähtavasti ainult Jumala abinõu sihi teostamisel.

Väljarändajad ise on Miina Reiningu sõnade järgi tõsised (= õiged?) Iisraeli lapsed (K 120.213), aga on olnud liikvel ka teisi nimetusi nagu „Uus Iisrael“ (PP 1861, 57), „Noore Iisraeli sugu“ (PP 1861, 65). Kõneldud koguni, et rahva esivanemad elanud Egiptuses (PP 1861, 253). Kuid vaatamata selle mõiste omistamisele maltsvetlased ei lakka olemast eestlased, sest näiteks PP 1862, 244 teatab Võrust, et maltsvetlased säälnud „kõik pagarite said ära, et veel siin pool Vene rada oma maa saia süüa ja viimsid pühasid (nelipühid 1862) pidada saaksid.“ Maltsvetis on kolm isikut, igas ta pooldajas kaks, aga see pole võimatu primitiivse mentaliteediga inimesile, kes etendades mõnd kultilist näidendit võrrutavad end deemonitega või jumalatega. Alles maist 1861 (PP 1861, 170) pärineb teade, mille järgi väljaminek pole Egiptusest, vaid Iisraeli Paabeli vangusest. On võimalik, et inimesile ei teinud mingeid raskusi ühes lauses kõneleda Egiptusest, teises Paabelist ja huvitav see, et Toomaaktide gnostilise „Hingelaulu“ vimm Paabeli ja Egiptuse vastu nähtavasti iseseisvalt võis tekkida hoopis mujal.

Kui Maltsvet on Mooses, siis muidugi tuli oletada, et praegune elu Eestis on Egiptuse orjapõlv (K 123.229) ja Maltsvet viib vabanejad läbi Punase Mere, mis avaneb nende ees (K 141.186). Kuulujuttude järgi ta olevat koguni katsunud lahutada vett ja, kui see polevat õnnestunud, seletanud, et ta pooldajate meeleparandamatus, mitte valmisolek, laiskus paastuda ja puudulik usk olevat süüdi selles (K 188, vrd. I 104, Lipp 183). PP 1861, 65 kõneleb samast sündmusest, kuid arwab millegipärast, et Maltsvet seda olevat katsetanud prohvet Elisa eeskujul (kuigi 2. Kun. 2,8 on tegijaks Eelija) ja süüd ta polevat ajanud teistele, vaid öelnud, et ta ise olla liiga patune alles ja pidavat palju veel palvetama. Kuna Jannseni kaastöölised on ilmselt Maltsveti vaenlased ja nende redaksioon ometi laseb Maltsveti paista paremas valguses, siis pole kerge öelda, kumb on ustavam. On võimalik, et PP just sellega kavatses alandada Maltsveti, mis teda meie arvates tõstab, süü endalevõtmisega. Igatahes aga see lugu näitab, kui suur oli ta usk asja, tõestab, et ta sellal põles nagu ekstaatik ning polnud petis. Ükskõik on selle juures, kas Maltsvet ise oli katse algataja või tegi nõnda teiste nõudel ¹⁾.

¹⁾ Teiste „imede“ kohta vrd. Vilde 341 jj., jutt kuidas üks naine

Maa, kuhu Maltsvet pidi viima oma pooldajad, on rahva geograafiliste teadmiste vähesuse pärast ikka jäänud muinasjutuliseks. Väljudes Eesti võrrutusest Egiptuse või Paabeliga, on loomulik, et uueks koduks on see maa, kust Iisraeli lapsed aeti välja kui nad astusid üle Jumala käskude (K 120.130.213). Nii seletab Miina Reining, kel kindlasti polnud selle asukohast vähematki aimu, võib-olla, et nimestki mitte. Maltsvet on nimetanud seda Samaariaks (K 141: 29. XI 1860, K 186.400, Lipp 182), ajades nähtavasti segi Paabeli ja Assuri vangused. PP 1861, 66 arvab, ta olnud nii rumal, et pidanud Samarat Samaariaks. Iseendast võimatu selline eksitus pole, kuid võib oletada ka, et see identifikatsioon on alles rahva töö, kelle teadmised olid veelgi vähemad (K 132, vrd. K 141.186) ja veel 1. märtsil: PP 1861, 66 on teateid Samarast. RZ no. 119 (1861) kordab vist ainult mujalt kuulnud arvamist) ja, kel Samarast juba varem oli teadmisi (vrd. K 170). Tavaliselt andmed ei nimeta maad, hüütakse teda õigeks isamaaks (PP 1861, 170 maist 1861), õndsuse paigaks (K 150.163), kindlaks Issanda valmistatud pelgupaigaks (K 170) või töötatud maaks (K 160.188.215.229.400.245). Aga kõik need nimetused näitavad, et põhiline kujutelm oli ikkagi see, et õige Iisrael läheb tagasi omale maale. Võimalik, et kõneldi koguni kümnest kadunud suguharust ning selle tõttu just Samaaria saigi tähtsaks (mitte vastupidi, et Samarast tekkis Samaaria). Ta on mõnelpool seda veel praegugi, nii näiteks Kata Tekmani (vt. UA VI, 58) ühes unes.

Alles Maltsveti Krimmis oleku ajal, nagu Kruusberg väidab õigusega (K 235, vrd. K 439), sai väljarännumaaks Krimm (K 149: 21. II 1861, K 230 PP 1861, 163 aprillil 1861). Kuid vähemalt osa usklikke peab Krimmi kogunemispaiaks ja väidab, et „ega me siis sinna jää, vaid lähme ikka päris Kaanani maale“ (PP 1862, 187). Sellest ilmneb ka, et Samaaria võrrutus Samaraga polnud üldine.

rublase viinaankru tühjaksvalamise eest saab asemele kolm rubla; kuidas ta ühe kutsari (?Ants Kõrge) naise seest ja väljaspoolt peseb puhtaks kurjast vaimust; kuidas kindlas usus peetud palve lombi täidab kaladega. Nende kohta vrd. ka Freimanni andmed K. 445. Kuna vaenlased need vagade ustud lood jutustasid anekdootideks, siis ühendati muidki Maltsvetiga. Nii olen kuulnud oma isalt lugu pastorst, kes viiakse kuradit välja ajama kirikust, kes aga siis satub uksest välja sööstvale seale tagurpidi selga nõnda, et pastori asemel esineb Maltsvet ja kirikust on saanud palvemaja. Kindlasti liigub sarnaseid lugusid teisigi rahva seas ühenduses Maltsvetiga.

Maad kindlasti kujuteldi paradiisina, kuid andmeid selle kohta on vähe. Pole isegi kindel, millisel maailmakaarel maa asus. Miina Reiningu järgi ta on lõunas (K 111.123, Vilde 371), kuid PP 1861, 66 (1. III) järgi ta on läänes. On teada, et maltsvetlased kujundavad säääl mingi erilise koguduse Jumala kaitse all (K 160), pääle selle loodeti säääl (Krimmis) vaimuvalangut ja selle tulemusena uute keelte rääkimist (PP 1862, 187). Üldiselt võiks olla õige Vilde 371 teade, et maad kujuteldi piima ning mett voolavat ja mannaga kaetuna, kuid kindlasti igal abiprohvetil kirjeldus erines teise omast.

Maltsvetist juhina oli juba juttu. Kuid ta iseseisvalt ei teosta seda ülesannet, ta on n. ö. ainult maine juht, tegelikult juhib sinna Püha Vaim taevaste vahenditega. Juba sama Miina Reining nimetab sihina heledat tähte (K 111.123.150, arvatavasti mõeldes Siiriust võrrutades selle Petlemma tähega, vrd. mis eelpool kõneldud Donati komeedist) või punast (PP 1861, 66). Miks siin on Iisraeli skeem jäetud kõrvale pole selge, sest oleks võinud Moosese aja eeskujul oodata juhtideks tule ja pilvesammast. Kindlasti seda on teatavais ringkondades mõeldudki.

Maltsveti lahkumine jättis usklikud ilma maise juhita ja selle tõttu töötatud maale saamine muutus üha enam imeks, mille Jumal teostab otseselt või tarvitades mõningaid tööriistuna. Sugesmed uusiks fantastilisemaiks kujutlusiks on arvatavasti pärit Maltsvetilt endalt. PP 1861, 66 järgi olevat Maltsvet juba eelmise aasta suvel väitnud, et taeva pilved nad viivad ära (vrd. Lipp 183). Teade on vähemalt ebatäpne, sest alles septembril 1860 sellest võis olla kõnet. AA 181 arvates jutt ärasõidust pilvedel võis olla võrdlus, mida kuulajad võtsid reaalselt. Kuid see pole usutav ning mulle tundub, et on valida kahe võimaluse vahel. Kas Maltsvet kõneles nii pääle seda, kui nurjus veelahutamise katse (nii Rein: K 188) või sellal, kui mõisnikud hakkasid takistama passide hankimist või olid heterogeensed kujutelud kõigil lahutamatult üksteise kõrval ilma, et oleks tuntudki nende vastolu. See kujutlus on tekkinud piiblikohtade nagu 1 Tess. 4, 17, Ap. t. 1, 9 alusel ja on praegugi tuntud vennastekoguduse liikmete seas, Sündmuse tehniliseks terminiks on „äravõtmine“ ja ta erineb vaid sellepoolest maltsvetlaste loodetust, et ei viida mitte töötatud maale vaid taevasse. Kujutlus ise on tagatud väga paljudel kohtadel, kuid lõpupoole vist ainult vana andme kordamine, mida maltsvetlased sellal poleks andnud enam (16. II 1861:

K 150, 1. III: PP 1861, 66, 24. III: K 163, 25. IV: K 188.190, 10.31. V: PP 1861, 172, 25. V: RZ no. 120, 29. VI: K 244, 9. VIII: K 258, vt. K 448). PP 1861, 66 kõneleb neist, kes „tuuletiivul“ lootvat saada Samarasse. Arvatavasti „tuuletiivul“ on poetiseeritud termin pilve jaoks (vrd. K 170: Vorspiegelung einer wunderbaren Entrückung).

Pilve vahekord teise kujutlusega ei ole selge, isegi see mitte, kas on pilvelaevast üldse olnud kõnet. Võiks seletada ju, et Valge Laev on laeva ja pilve kujutelu kompromiss, kuid on võimalik, et laeva nimetati valgeks purjede pärast või aurulaeva värvi tõttu. Nimetus „Valge Laev“ puudub aktides, esineb alles K 448 Vilde 488, kuid pole otsest põhjust kahelda, kas maltsvetlased ise nimetasid nii oodatud laeva. Et laeva puhul üldse on rõhutatud valget näitab, et sellele värvile omistati Ilmutusraamatust tuttav tähendus ja, et see värv oli nõutav. Üksikuil kujutlus muidugi erines ja on tõenäolik, et ta paljudele oli salapärasem kui „Valge Laev“ meile.

Lipp 183 oletab, et 23. IV 1861 (PP 1861, 170 ei tunne seda daatumit) olnud viimane pilveootamise tähtpäev ja alles sellest pääle hakatud ootama laeva. Kust Lipp on võtnud selle väite pole selge. Sest juba PP 1861, 66 (1. III) teatatakse, et „pärdikud“ tahtvat Paidest minna teele purjelaevaga. Kuigi see on pilkajate jutt, ja võiks oletada, et need on teinud pilvest laeva, pole ometi võimalik seletada nii, sest samas on juttu ka eelmisest teooriast. Nii jääb siis ainsaks võimaluseks oletada, et see kujutlus oli olemas teise kõrval ning nähtavasti tõrjus osalt või terveni välja eelmise. Sest on loomulik (iseküsimus on, kui palju sääraseil juhtumeil üldse saab arvestada tavalise loogikaga), et Tallinnas oodati laeva ja mitte pilve või pilvelaeva, sest vastasel korral poleks olnud vaja minnagi Tallinna 25. maiks 1861.

On võimalik, et aurulaevast tuli juttu alles Tallinna kogunemise eelpäevil. Kas laev siis oli jumalik või maine, on teadmata. Vilde 489 oletab, et jumalikust laevast alles Tallinna all ootajaile sai aurulaev, aga nagu öeldud, jumalikku laeva poleks vaja olnud oodata Tallinnas. Sellepärast on kindel, et sääl loodeti maist aurulaeva, vähemalt üldiselt (teated PP 1861, 170: 7. VI, RZ 1861 no. 119: 24. V, RZ no. 120: 25. V, RZ no. 133: 10. VI, K 215: 14. VI, K 230: 23. VI, K 245: 29. VI), mille läkitajaks on keiser (RZ no. 119, K 215.230.245, kuid keisri abile vihjab juba PP 1861, 66: 1. III, kõneldes nendest, kes kroonu kullaga loodavad saada

Samarasse). Tuleb aga arvestada sellega, et kõikide ootused polnud sarnased. Ilmselt näitab seda, et kui Malts (K 426) umbes 18. VI ¹⁾ on ootajaist kaasa viinud laeval 23 perekonda muist siiski jääb ootama. Näib, et keisri aurulaeva ootamine on olnud kaine-malt mõtlejate asjaks. Pääle selle tõestavad seda Vilde 489 j. teated Kolga rannarahva kohta. Need oodanud esmalt laeva oma juurde ja siis sõitnud Aegna saarele ootama Valget Laeva, milielt kuulda inglite laulu: „Teele, tee, armsad hinged!“ Oodatud kolm päeva, siis kuulnud, et teised on Tallinnas ja mindud sinna.

Päris fantastilisena kõlab aga, mis PP 1861, 170 (7. VI) Vilde 474 kõnelevad: nimelt tulevat Maltsvet Tallinna kahe suure sõjalaevaga vastu, suurvürst K. saatvat neid ühe osa merd mööda ära, teise jao Malts(!) vedada maad mööda Narva kaudu ümber. Selleks talle antavat kaks korpust väge ja lisaks veel kasakaid kaitsjaiks, mõisnikud pidavat neile muretsema teemoona ja vallad küüthobused. Umbes sama laadi on kellegi Mäe Mardi (kes pärit Kolga rannalt) väide, et raske uni tulevat sakste pääle seni kui usklikud saavad välja hädaorust (Vilde 490). PP teade võib olla ainult osa maltsvetlaste vaade, aga niisama kui Mäe Mardi oma ta on eksegeesi tulemus, kuigi PP ei usu seda. Sest sääraseid piiblikohad nagu Jes. 60, 10. 14; 61, 5; 29, 10 on küllaldased juba, et tekitada veelgi fantastilisemaid oletusi. Aga just need kohad ei tarvitse olla aluseks, kuna maltsvetlaste eksegeesi üldlaad küll on tuttav meile, mitte aga üksikasjad. Sellepärast ei saa teha kindlaks, milliseid salme nad pidasid ennustuseks enestele, milliseid teistele. Säärane eksegeesi meetod muidugi eeldab, et Piibel on võrreldav Nostradamuse ennustustega, enamvähem kõik väited puudutavad viimseid aegu ning viimati, et viimne aeg on käes. Teiselt seisundilt vaadates selline piibliseletus nõuab kohutavalt palju usku, mitte niipalju Jumalasse kui just iseendasse.

Nende kahe teooria kõrval vana usk Maltsveti sisse kestab nähtavasti edasi, sest PP 1861, 163 (7. IV) Vilde 487 kõnelevad, et ustud end minevat Krimmi Iisraeli kombel süües taevamannat. Nii on selge, kui heterogeensed ja vasturääkivad üksteisele olid kujutelud üksikute rühmade vahel, sest abiprohvetid kindlasti mõjustasid kuulajaid erinevalt ning need omakorda panid ka muidugi juurde. On koguni usutav, et Maltsvet isegi sellal pol-

¹⁾ Võimalik, et nädal hiljem, vt. K 426.

nud selgusel, sest lootus valge pilve abile ei ühtu kuidagi Moosese ametiga. Aga ühine kõigile oli ekstaatiline innukus, mis igavesti ratsionalistlikult mõtleva maainimese muutis hoopis vastupidi-seks. Sellepärast ei tarvitse ükski neid jutte, mida kõneleb näi- teks Vilde 414 olla võimatud. Inimesi läinud lauldes halleluujat kokku küla karjamaale (vt. K 448), kuhu Issand pidanud tulema alla tulises vankris, üks mees roninud kuuse otsa, et näha Jehoova tulemist ja pääseda uue veeuputuse eest. Küsitav on ainult, kas asjaosalised ise oleksid oma tegu näinud säärares valguses. Vii- mane lugu ju olevat Haapsalu pool mõned aastad tagasi kordu- nud, kui uskuda ajalehtede kirjasaatjaid; ning ükski ootus pole võimatu orjale, kes tunneb, et ta kannatustemõõt on täis.

Seda näitab esmalt nende tähtaegade tihedus, mil oodati saabuvat pääsmist ja veel enam kogu Lasnamäe lugu. PP 1861, 170 loetleb kõik tähtajad alates 3. veebruarist 1861, kuid neid olnud juba varemgi, kuigi õigupoolest oleks pidanud ootama 1862. aastani. Kuipalju oli tähtaegu pole võimalik enam teada saada, igatahes aga mitte ühtki enne 1861. a. algust. Need on 3. II; 23. III; 14. IV; 21. IV; 22. IV; (23. IV: Lipp 183) 26. IV; 3. V; 11. V; 12. V; 13. V; 15. V. PP 1861, 172 (RZ no. 119) järgi veel 25. V ja viimasena 24. VI (PP 1861, 163). 25. V ja 27. VI vahel (K 210.238 j.) on ootamisaeg Tallinnas (K 214 järgi aga juba mai algusest), mille kestel arvatavasti iga päev oli uueks tähtajaks. Tähtaegade olemasolu, kuigi mitte andmeid, tagavad ka aktid (K 188.215). On peaaegu kujuteldamatu, kuidas suudeti oodata pidevalt nii kaua, sest kui praegu ennustataks midagi taolist, siis teise või kolmanda tähtaja möödudes, ennustajat haka- taks lihtsalt nimetama valeprohvetiks.

On väga kahju, et ootamise ajast Tallinnas andmed peaaegu puuduvad. Aktid nimetavad ainult umbkaudselt ootajate arvu (17 on passita 14. VI: K 220, neist vist 15 lähevad Jamburi ja on saanud säält peatusload Eestis, K 250; püüdjaid on 20 ja Maltsi andmeist K 426 järgneb, et sää 18. VI on olnud igatahes rohkem kui 23 perekonda). Pääle selle RZ no. 119 (24. V 1861) kirjutab teatades, et: „Wenn man den Weg zur Zuckerfabrik verfolgt und über diese hinausgegangen ist ¹⁾, so findet man in der Nähe des- selben Menschen gelagert, die unverwandten Blickes auf die Meereshöhe hinausschauen. Schon dieser Anblick ist für uns ein ganz fremder — denn wo nehmen hiesige Bauern — denn das sind es — Zeit u n d L u s t her, um sich einem Naturgenusse

zu ergeben? Was wollen doch diese contemplativen Sonderlinge? — O! es sind nicht Sonderlinge — es sind arme Betrogene!“ On teada ka, et 24. V inimesi on tulnud Haaberstist ja 25. V Kolgast (K 426, Maltsi järgi, eriti Ranna ja Kiiu vallast), et Malts viis 18. VI ära osa ootajaid ja et 26. VI ei ole enam ootamas kedagi (K 239). Aga sellest, mis inimesed tegid säääl on kindel vaid, et nad elasid onnides ja koobastes (K 236: 25. VI), vahtisid aineti merd ning alles siis kui kaasavõetud teemoon sai otsa, käisid vist linnas ja sadamas tööl (K 211: 10. VI)²⁾. Mida nad mõtlesid, kõnelesid, tundsid me üldse ei suuda mõista ega kujutella enam. Igatahes nad kartsid hukatust (K 132.141). Teistele inimestele maltsvetlaste äramineku päevast pääle järgnevad õnnetused, kuid pole selge, millises ulatuses neid kujuteldi juhtuvat. Praost Gebhardt (K 150: 16. II 1861, vrd. K 244) arvab võivat väita, et sellel päeval tuleb maailmalõpp, sama võiks lugeda välja ka Vilde 414 kirjeldusist ja Lipu teatest (184), et loodeti algavat 1000-aastast rahuriiki. Aga siingi on hulk heterogeenseid arvamusi koos ja tõenäolikult sageli üheainsa isiku mõtteis. Pääasi oli kõigil nagu nii ju ühine: õnn maltsvetlasile, hädad uskmatuile (K: 188). Ja ka need inimesed, kes ehk tõepoolest kõnelesid maailma otsast, arvasid kindlasti, et nemad siiski jäävad järele kõigist kataastroofest läbi, kas või sellisestki. Tavaliselt neid mõeldakse vähe pehmemalt. PP 1861, 58 (ja RZ 1861, no. 56) kõneleb, et hukatus-tähtaegadel pidanud tulema verevihma, rohutirtsude, sõdade, katkude ja nälgade läbi. Mittetulekut, nagu ülal öeldud, seletati Maltsveti eestpalvetega. Verevihm ja rohutirtsud lasevad oletada, et siingi kõik egiptuse nuhtlused on lastud saada osaks „uutele egiptlastele“, eriti neile, kes takistavad „noore Iisraeli“ väljumist. Seda sündmust ei saa nimetada maailmalõpuks, vaid ainult karistuseks. Kuid Miina Reining kuulutab, et patused, s. o. need, kes ei rända välja (K 130.150), Jumala karistusena (K 244) tuli ja mõök hävitab kaks aastat hiljem, s. o. alles 1862 (K 120. 124.130.131.150.213.230). Kõneldi, et veri siis ulatuvat keder-

¹⁾ Sõrendused on mult. Koha suhtes RZ no. 120 väidab aga: „auf dem grossen Granitblock diesseits der Zuckerfabrik am Rande des Laksberges.“ Õiget kohta selle tõttu on võimatu määrata kindlaks, päälegi pole säälene ümbruskond, minu teada, enām selles seisukorras, mis 1860. paigu.

²⁾ Võimalik, et oli osalisi ka Tallinnas elavate eestlaste seas (vrd. K 215, 245) neilt vist saadi toitugi („тотъ которыхъ они получаютъ подаянія“ K 215).

luini (Lipp 182) ja on tõenäolik, et sellist rahvapärast väljendust tarvitas juba Miina Reining. 1862 on kindlasti õige ja algne daatum, kuid Maltsvet ja ta pooldajad on ennustuse muutnud grandoossemaks ja rahutuses kiskunud tähtaja vägivaldselt lähemale järgmisele kevadele (juba 29. XI 1860: K 141). Seda tõestab osalt maltsvetluse levik päale juunit 1861 ja PP 1862, 186 (20. VI) teatab, et 18. V 1862 väljarändajate seast paljud jätnud käsu lastele tuleval aastal tulla järgi tule ja mõõga eest, kes siis veel viivitavat „nendele sada weel lihha tükkidega taggatippu Krimmi läkkitud“ ning kolme aastaga pidavat Eestimaa muutuma tühjaks ja siis tulevat tuli ja mõök ning ots maale. Muude andmete järgi tuleb sõda, mis tapab kõik inimesed, kes pole maltsvetlased (PP 1861, 65 Vilde 474) ning siis ei jää alles muud kui tuhk ja muld (PP 1861, 163.170), sest neljaterased mõõgad, millede olemasolus ratsionalistlik PP naiivselt kahtleb, on juba ihutud valmis (PP 1861, 163.171 Vilde 560). Absoluutseks hukatust muidugi ei oletatud, vaid arvati, et vähemalt osa uskmataid üheteistkümnendal tunnil, kui neile juba mõök lööb kandu, tuleb üle maltsvetlaste poole (PP 1861, 163). Maailm seisab alles praegu õieti ainult maltsvetlaste palvete tõttu (PP 1861, 163). Kõik need teated eeldavad, et maailmalõpp tuleb 24. VI 1861.

Muidugi oli märke, milledest järeldati ennustuse peatset täidumist. Ja neid nähti kõikjal: külmas kevades, pikalises lehtede puhkemises, kirikukujudes, marutuules, Järva-Madise pastori äkilises surmas jne. (PP 1861, 163).

Kas kõikide usk oli nii kindel, on kahtlane. Sest PP 1861, 253: 7. IV järgi kohad käest andnud maltsvetlased olevat palunud põuda, et ei tõuseks uskmataite külvatud seeme. Teised ja eriti vist need, kes läksid Tallinna, on nii kindlad, et väidavad, kui nemad ei saavat minna ja kui neid ei lastavat, siis kogu loodusekord selletõttu pöördub tagurpidi, siis ei olevat lehmadel enam vaskaid jne. Ning nemad ise ei tahtvat enam eladagi (vrd. säärase väidete kohta UA VI, 59). See oletus ise peaks olema ühenduses arvamusega, et Maltsvet on juht, sest pilve- või laevaootajaid keegi poleks suutnudki takistada. Iseendast see argument pole küllaldane, sest vaatamata kõigele just need inimesed võisid oodata aurulaeva või pilve. Kuid ei tarvitse siis oletada nagu oleks Tallinnas ootajad ainsad tõsised usklikud.

Kuivõrd arusaadamatu on sakslasile orjast eestlase hing näitab see, et Rein 25. IV 1861 (K 188) kõneleb, et Maltsvet olevat

seadnud terminiks 1861. a. kevade, kuid „je mehr der verheissene Zeitpunkt nahete, desto mehr lenkte er ein, zuletzt liess er auch diesen Punct fallen, und erklärte seine Anhänger noch nicht reif für diese Gnade und forderte verschärftes Fasten und verschärfte Bussübungen.“ See viga, et Maltsveti lastakse toimida 1860. a. lõpul peaaegu vabalt pole nii üllatav kui see, et Rein kuu aega enne kogunemist Tallinna enam ei tulnud mõttelegi, et ehk ikka võidakse oodata veel. Samuti näitavad seda Gebhardti (K 156) ja konsistooriumi (K 166) arvamused, et kirikule usaldatud Sõnaga on võimalik lahklasti juhtida õigele teele. Osalt tuleb siin aga arvesse ka see, et elevus kõikjal polnud samal astmel.

Mida mõtlesid need, kes tulid tagasi Tallinnast, selle kohta puuduvad andmed, RZ 1861, no. 119 arwab, et nad oleksid pidanud langema nüüd teise äärmusse. Võimalik, et oli üksikuid sääraseid, kuid üldist olukorda see suuremat ei muutnud. Koerus maltsvetlus alles päale juunit võtab hoogu (K 286:29. X) pikad andmed Järva Madiselt on pärit 21. VIII (K 263 j.) ning Albu ja Ahula, sõjaväe abil lämmatatud, vastuhakkamised on seletatavad vaid nii, et inimesed olid kindlad õnneuskatoloogias, osalt aga ehk ka üldise vaenuga mõisnike vastu (vrd. K 120: septembril 1860, Vilde 373:5. X 1860). Toomas Tanvell näiteks ähvardab Kaulepi vallavanemat, et sellel mõisnike aitamise eest tuleb minna teiselepoole Peterburgi. Kui siis inimesi metsikult karistatakse ei millegi eest, siis kõik väidavad, et neid karistatakse usu pärast ning naised ka tulevad ja paluvad end peksta (K 323). PP 1861, 253 (16. VIII) seletab, ikka veel olevat neid, kes väidavad, et vaarao nende esivanemad sidunud kinni niisamuti nagu nüüd nendega teha mõisnikud; kuid just nende palvete varal maailm seisvat ülal ja polevat sõdu. Kuid teisalt, nad paluvat vihma, et keegi ei saaks teha heina. Albu ja Kolga rahvast rändab välja alles 1862. kevadel (PP 1862, 186:20. VI; K 400 vist sama sündmuse kohta, et 132 inimest on jätnud kodumaa „um von dem Gottesmann „Johannes“ nach Samaria... oder sonst in ein gelobtes Land geführt zu werden“). Kuid üldiselt algab kainenemine juba 1861. suvel (vt. K 267, PP 1861, 253) esmalt muidugi meeste seas: riided kirikus muutuvat kirjumaks, ainult punast ei tarvitavat veel, mõned söövat juba sealihaga ja ühes unenäos see olevat juba kõigile tunnistatud lubatuks, aga rõugeid ei panda ikka veel, ning PP 1862, 186 teatab, et suuremal osal polevat enam vahesid muude luterlastega.

Maltsvet ise Krimmis olevat väitnud, et tema pole kutsunud sinna kedagi, Miina Reining olevat petnud teda (PP 1862, 380 K 450), kuid Vilde 737 j. andmeil ta on jäänud usklikuks surmani, kuigi ütleb vaimu endast olevat lahkunud, ikkagi oodanud aega, mil ta oma laiali pillutatud jüngrid kogub ja viib Issanda palge ette. Kui see teade on usaldatav, siis peab olema ekslik AA 177 oletus, et Maltsvet hiljem asus jällegi väljarändu eitavale seisukohale. Seda võiks lugeda välja ainult, sellest, et tundmatud inimesed tema nimel hiljemgi veel olevat annud käske rännata mujale (AA 178. ¹⁾ K 33). Kuidas ta muidu elas hiljem, selle kohta on andmeid K 449 jj. Ikka tal on rahunut veres veel ja enamik endisi arvamusi alal: joob ainult õllevirret, ei söö pärmiga kergitatud leiba ega sealiha ning suvatseb alati kõnelda piiblist (vrd. vaga õhkamine I 108: „Ich wollte es gäbe in der Matthäischen Gemeinde neben den 500 Sectirern 500 reine Anhänger der lutherischen Kirche, die mit einem dem ihrigen gleichen Eifer bestrebt wären, sich mit der heiligen Schrift vertraut zu machen.“) ning seada end vastu Vene keisriga ennustades ta riigi vähenemist. Nagu ennegi ta põlgab kujude kummardamist ja risti ettelöömist, pastore rinnaristide ja laiade mustade mantlite pärast. Ja ta vahel ikkagi peab jutlust rahvale lageda taeval all ning võtab neid armulauale oma kombel. Muutunud pole siis midagi, ainult ta elevus on kadunud ja ei tule tagasi enam. Hall mantel on aga surmani sümboliks.

¹⁾ Võimalik, et üht sellist mõtleb piiblikolportöör Jaan Tidenberg, kes kirjutab J. Hurdale siis, kui see on lootuse järele tulevane hinge karjane: „Jälle nisama oli keski tallinna pool rahva seas kultset õnne kuulutava uue (Kaanani) saamarja maale minemiseks jõuati agga Peterburi sääl hoodavat teid kroonu korterit ja hää ülles pidamine kuni teid säält laivaga otse teed kronu laivaga saamarasse satetagse kos teid kronu kohat hoodavat. määratu rahva karjad rändand siia Peterburi ei oskand sõnagi siin rääki näitand aga käega homingu poole õp L. kutsutut neile tõlgus ja palutut neid uulisapäält ärra ära korestajaks õp üürend linnase rehe ja vana vabreku maja nende tarvis aga ika tulnd uusi pääle — nii et neile korteris ka kirikus ja veel ülle jäänd surnu kambri on mahutand sis essi linamööda — neile üllespedamist sakste käest kerjama tõttanud — — — Aga et neid saamarisse ei ollevat saadetu sant söök ja korter siin olnd nurisnud naad hirmsaste ja aiand seda kik õp! Lalandi süiks haa ossa sest rahvast jäi siia ellama tõiset sait tagasi ehk ligema sia kubermangutese saadetus.“ (Eesti Kultuuriline Arhiiv, Jaakob Hurt: Mapp no 22:48). Lipp „Kodumaa kiriku ja hariduse lugu“ II r. II anne 1899, lhk. 69. kirjeldab nähtavasti sama sündmust asetades ta 1860. aastale ja tähendab, et osalisi olnud 20 pere-

Kaudseid teid pidi ta mõju kestis edasi ja võimalik, et Kaarma Habakuk Teine on saanud kuidagi äratust Maltsvetilt, nii oletab vähemalt Kampf 519. Ja nagu eelpool tähendatud samu mõtteid leidub rahva seas praegugi, kuigi on küsitav, kas nad on Maltsveti pärimus või tekkinud mitmel kohal iseseisvalt. Kogu liikumises endas leidus muidugi „paganlikke“ joonigi, vähem küll Maltsveti, aga just Miina Reiningu kaudu, kuna aga Maltsvet neis ei näe midagi halba, kehtivad nad samuti tema kohta. Nii näiteks see, et surnud vanemate, õdede-vendade ja laste vaimud räägivad möödunud asjust Miina Reiningu suust (K 111).

Maltsvetile osaks saanud hinnangud erinevad täiesti üksteisest. Juba ta kaasaegsed võimumedhed polnud üksmeelsed (vrd. Kruusberg K 32) ja samavähe hilisemadki. Lipu arvates (184) ta pole teadlik petis vaid eksija, kes pööranud evangeeliumi tõevalguse poole, aga ta rikas luulelend olevat viinud ta eksiteele ja nii iseenda petetuna ta petnud teisi. Kampfi (522 vrd. Rein: K 186) järgi ta oli ilmalik rahvamees, kes hakkas lugejaks, et üldse saaks tegutseda ja vanatestamentlikke kombeid rõhutas vaid sellepärast, et erineda vennastekoguduse vagadest ja pastoreist. Kruusbergi (K 33) arvates ta oli vaimliste defektidega, põdes nagu dr. J. Luiga näidanud paranoia religiosa't, kuid tema kui rahvamehe tegevus asunud üldiselt siiski puhtusulisel alusel, kuigi tal tulnud ka tegemist teha majanduslikkude j. m. küsimustega ja kuigi tema poolt algatatud liikumises mõjunud kaasa mitmedki maise iseloomuga tegurid. Pole kahtlust, et Kruusbergil üldiselt on õigus, ei või oletada, et Maltsvet oleks olnud vaimselt terve, sest umbes taolisi ja kindlasti anormaalseid inimesi liigub maal ringi veel praegugi ja nende alusel on võimalik kujutella Maltsvettigi. Kuid veel suuremal määral kui teeb Kruusberg, tuleb rõhutada seda, et n. n. normaalseid inimesi tegelikult vaevalt on olemas, veel vähem neid, kes pidevalt oleksid normaalsed. Maltsvet nähtavasti oli just viimast laadi, oli kehtiva terminoloogia

konda. Malts (K 425) eitab, et Maltsvetil olnud sellega midagi tegemist kuna Tallinnamaalt 1860 kedagi polevat rännanud välja. Näib siiski, et ta eksib, olgugi et Tidenbergi kõnelusest võib järeldada: ta ise pole sellal olnud Peterburgis. On võimalik, et selline lugu on tekkinud koguni Maltsi ja tema 23 perekonna viibimisest sääl (vrd. K 426), või keisri juures käimisest (K 149; 439: 16. I 1861) kuigi sellest võttis osa vaid kolm inimest või need, keda Malts nimetab K 418.

järgi anormaalne 1858. ja 1860. aastate paigu, vahepääl ja hiljem ehk võrdlemisi tavaline inimene mõningate kinnisideedega eelmisist aegadest. Kuna ta huvi oli suunatud usule ja iseendale siis on loomulik, et ta sai kuidagi prohveti kuulsuse. Sest ainult need inimesed, kelle teadvuse intensiivsus mingis suhtes erineb keskmisest ja tavalisest saavad tähelepandavaiks. Muidugi ta tahtis kogudust iseendale, sest sellised inimesed tunnevad ise, et nende intensiivsus kuidagi erineb teiste omast ja tahestahtmata nõuavad tähelepanu ning arvestust. Aga puutunud kokku Miina Reininguga ta muutus selle ja tema intensiivsuse kuulekaks sula-seks, kuna see teenijatüdruk oli pinevamal temast. Oma koguduses ta oli sellest pääle primus inter pares, mitte enam prohvet par excellence vaid veel tugevama tööriist. Praegusel ajal on võrreldav umbes M. Normanni ja ta apostli A. Kasvandiku suhe, Kasvandik on vaid teostaja, teataval määral aus, aga mitte keskne kuju. Kui Kasvandik varemini oleks olnud tuttavam kui Normann siis vahekord oleks ehk täpsalt sama kui Maltsveti ja Reiningu vahel.

Kinnisideed või vähempüsivad arvamused pole kunagi hinnatavad ega pole ka õige vanatestamentlikult reaalspoliitiliselt vääristada Maltsvetti umbes sel kombel nagu olen kuulnud oma isalt: „Maltsvett olnud vägev mees, aga mõtelnud rohkem kui sündinud, oodanud pilve, mis nad pidanud taeva viima.“ See on just kaunis tähtsusetu, et ei juhtunud, mida ta tahtis. Tähtis on intensiivsuse aste ning on päris kindel, et meie usulised liikumised pole enam iial jõudnud sinnamaale. Ainus asi, mis teeb inimese väärtuslikuks, sündmuse tähtsaks, on intensiivsus selle juures.

Lõpp.

Nõiaprotsesse Pärnu Maakohtu Arhiivist kuni 1642.

V. U u s p u u.

Rikkalikku materjali eestlaste usulise arusaamise ja arenemise kohta pakuvad säilinud nõiaprotsesside protokollid. Ühtlasi kerkib neis esile tükike kodumaa ajalugu ja mõndagi 17. sajandi vaimuelule iseloomulikku. Senini on käsitlust leidnud peamiselt omaaegsel Eestimaal asetleidnud nõiaprotsessid. Käesolev kirjutis pakub allikalist materjali peamiselt Liivimaal aset-

leidnud nõiaprotsesside kohta. Esitan protsessesest kokkuvõtteid püüdes esile tõsta iseloomulikku ja omapärast. Huvitavam ja rikkalikum arhiiv on nende küsimuste valgustamisel Pärnu Maa-kohtu Arhiiv (= PrnMKA).

1633. a. 14. veebruaril on Pärnu Maakohtu istung Pärnus. Kohtu koosseisu kuuluvad maakohtunik Friedrich König, Magnus Wolfeldt, Meinert Dittmer, Peter Grohtt, Helmich Grieff ja Jürgen Bremen. Kaebajad on Kalle Matz ja Kusala Mathis, kaebelune Tönies'e naine Gret.

Kalle Matz süüdistab kaebelust, et viimane nõidunud tema õllega haigeks. Ta teinud sulasele pulmad, milleks olnud ka saunas kaks tünni õlut. Keegi õlle tooja leidnud kaebeluse õlle juurest. Kui kaebaja esimesena toodud õlut joonud, öelnud Gret, et sinul pole enam eluajal maad vaja. Kolmandal päeval haigestunud kaebaja, käed ja jalad jäänud haigeks, sees olnud halb tunne ja pole ka magada saanud.

Kusala Mathis süüdistab kaebelust lapse surnuksnõidumises. Kaebelune andnud tema kolmeaastasele pojale tüki leiba, mille laps ära söönud. Samal ööl paistetanud laps ja surnud 14 päeva enne jaanipäeva. Kaebaja naine ähvardanud nõida, öeldes, et nõid on tema lapse haigeks nõidunud. Kaebelune proovinud sellepeale last tervendada, pole aga suutnud.

Kaebelune eitab nõidust. Proovinud küll last tervendada, polevat suutnud aga hääd ega halba teha. Kohus palub kaebajatel oma tõendusid kinnitada. Selleks kaebajad annavad üles rea tunnistajaid, kelle kohaletoimetamiseni kaebelune paigutatakse vanglasse. Samal päeval antakse kaebelusele vanglas rohtu, kuna tal kaelast välja roninud maosarnane uss (ein Wurmb einer Schlangen gleich). Kuuendal märtsil toimub tunnistajate ülekuulamine.

Wilhelm Szörtz ütleb, et kaebelune tervendas tema naise. Ka öelnud ta, et Kalle Matz künnab nüüd kahe paari härgadega, tuleval aastal ei pea ta enam kündma. Hiljem olevat ta Matzile pulmas olles nõidunud maod sisse. Ta puhunud õlle-kibule ja andnud siis sellest Matzile juua. Keegi tunnistaja ütleb, et kaebelune suurustanud, kui ta kohtusse satub, ei sünni talle seni midagi, kuni ta silmad on avatud. Teine tunnistaja ütleb, et Gret läinud jaaniööl välja. Järgmisel hommikul peale seda leidnud tunnistaja oma piimapüttidest lehma saba karvu. Kaebelune ütleb, et ta istunud öösel kivil ja nutnud. Kolmas tunnistaja ütleb,

et kaebealune lubanud kedagi tervendada. Viimaks tunnistab Gret, et võib häd teha „Maria-palve ja õnnistusega.“ Ta võib aidata rasedaid ja lapsi.

Enne piinamist (auf die Tortur kommen) tunnistab kaebealune veel, et Szörtz käskinud Kalle Matzi õllega nõiduda, öeldes, et „õigus“ talle ikka midagi ei tee. Ta teinud Szörtzi õpetuse järele vihast Matzi naise vastu.

Nüüd pannakse kohtus Szörtz ja kaebealune „silm silma vastu“. Szörtz küsib kaebealuselt, kas sa ei nõidunud surnuks kaks tüdrukut ja ühe mehe? Ka kaebealune süüdistab Szörtzi nõidumises.

Kaebealust piinatakse (ein mahl angezogen). Nüüd tunnistab ta, et Kanti Hansu naine ja mees jooksevad libahunti (für einen Wolf) ja Simon'i naine jookseb karu (einen bähren). Kui temalt küsitakse, kust ta seda teab, vaikib ta.

7. märtsil kuulatakse Szörtz veelkord üle (examiniret) ja küsitakse, kas ta jääb oma tunnistuse juurde. Siis seatakse ta kaebealusega veel vastamisi, millest tekib jälle vastastikune süüdistamine. Szörtz ütleb, et kaebealune viha pärast temale tunnistab.

O t s u s: Kuna kaebealune Gret tunnistab, et nõidus õllega Matzile sisse „poggen“ ja temale „schlangen in den Leib gezaubert“, ja seda vihast teinud, siis mõistetakse ta elusalt põletamisele (mit fewer vom leben zum tode gerichtet). Kolmandal päeval järgnes „execution“. Kuna Szörtzile polnud kaebajaid, siis antakse temale vitsu ja saadetakse maalt välja ¹⁾).

II.

1640. a. 28. augustil on Pärnu Maakohtu väljasõidu-istung Karksis. Arutusele tuleb härra Johan Krausz'i kaebus oma talupoja Pavel Willapulck'ile, keda süüdistab nõiduses; ta meelitanud alamaid ja tekitanud kahju.

Küsitakse kaebealuselt, kas ta kaebaja juuresolekul teinud terveks kaks härga, kui need olnud peaaegu surnud, tõmmates neid sarvist ja käega silitades üle nende selja?

¹⁾ PrnMkA 1, f. 6—8.

Kas ta peale seda veel kolm härga terveks tegi ja ütles, et härra, sinu härg peab jääma, teised aga surema? Kaebealune võtab selle omaks ja ütleb, et kui kurat kedagi haigeks teeb, siis võib ta ka jälle aidata. Kui küsitakse, mil viisil kaebealune selliseid haigusi parandab, vastab ta, et võtab soola ja lausub sellele: Jumal, Isa ja Poeg, päästa mu loomad kõigest piinast, vaevast ja haigusest, kuna Sa loomad oled loonud meile kasuks ¹⁾). Neid sõnu ütleb ta kolm korda ja silitab käega loomi. Siis tervenevad loomad. Neid sõnu tarvitab ta ka Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel ja kaheteistkümne apostli nimel inimeste arstimiseks, säälujuures lööb ta risti kolm korda väikese sõrmega, sülgab siis kolm korda soolale, mille haige peab siis vette panema. Siis tuleb vett kolm korda üle pea tõsta ja ära juua. Sõnad õppinud ta kellegilt vanalt mehelt, nimega Zösche, kes temale vastu tulnud metsa vahel Anne kiriku juures. Zöschel olnud ka kurat kaasas, keda ta näinud puu otsas istumas, laps süles. Kurat olnud „saksa moodi“ siniseis rõivais. Küsitakse, kas ta on sageli näinud kuradit? Kaebealune vastab, et esimene kord näinud kuradit Anne kiriku juures, teine kord oma hernepõllul, kolmas kord metsas marjul käies, neljas kord rabas, viies kord jälle metsas ja kuues kord oma talus. Viimane kord käskinud kurat temal endaga kaasa tulla ja lubanud näidata kuipalju inimesi ta maailmast saanud. Tema pole aga läinud. Kurat öelnud, et küll sa mulle veel järgned. Seitsmendal korral näinud ta jälle kuradit talus, kaheksandal korral mäel ja üheksandal korral tulnud ta tallu ja võtnud temalt vasika. Kümendal korral näinud ta, kuidas kurat võtnud ema sülest tema lapse, kes alles oli ristimata ja poolteist nädalat vana. Laps surnud selle järele. Kaebealune ütleb, et ta kuradiga lepingus pole. Paluda ta aga eioska. Kuradiga on ta ühenduses ajast, kui see ilmus temale kiriku juures. Küsimusele, kas ta kurja on teinud, vastab kaebealune, et andnud kuradile oma kaks kolmenädala vanust poega, kelle eest ta saanud 20 taalrit. Kui ta selle raha kätte võtnud, muutunud see aga söeks. Ka andnud ta kuradile oma kolm hobust, kuna võõraid pole saanud. See sündinud jaaniööl mäel, kus teda hästi vastu võetud söögi ja joogiga. Ütleb, et ta tunneb ka teisi nõidu. Kiewase Hen olevat nõid, kes palju paha teeb. Ta nõidunud sõnadega Tyro Januse lapse ja andnud kuradile. Ka nõidunud ta Kieke Hennu lapse ja teinud jälle terveks. Samuti nõidu-

¹⁾ Sõnad antud saksa keeles.

nud ta von Schlippenbachi veised, terve küla veised ja Kiekse Hanszu naise, et see jala murraks. Ta tahtnud ka von Schlippenbachilt elu võtta, pole aga saanud. Kiewase Henn ¹⁾ öelnud seda ise temale. Edasi tunnistab kaebealune, et Kiwy Hansz ja Norrekatz Matz oskavat ka lausuda ja soola puhuda.

Kaebealuselt küsitakse, mis ta „meistri“ nimi ja kuidas ta välja näeb? Ütleb, et kuradil on jalad nagu kukel ja suured silmad. Tema nimi olla „Heiliger Pater“. Lõpuks lubab oma sõnadest ja soolapuhumisest loobuda ja Jumala poole pöörduda.

O t s u s : Kuna kaebealune vabatahtlikult end tunnistab süüdi nõidumises, kuradiga ühenduses olemises, lastele ja loomadele kahju tegemises, siis mõistetakse ta surma tulega põletamise läbi. Otsus saadetakse õuekohtule kinnitamiseks ²⁾.

III.

1640. a. 29. augustil on Pärnu Maakohtu väljasõidu istung Karksis. Willapulck Pavel'i tunnistuse alusel tuuakse kohtusse Kiewase Hen, keda süüdistatakse kogu küla ja von Schlippenbachi veiste surnuks nõidumises.

Kuna kaebealune salgab, ähvardatakse teda veeprooviga (mit der Wasserprob gedreucket), mis aga ei anna tulemusi. Sellepääle kuulatakse üle uuesti Willapulck Pavel, kes jääb oma süüdistuse juurde.

Vahid, kes Kiewase Hen'u vangistanud ja siia toonud, ütlevad, et kaebealune võtnud teel taskust kivi ja selle alla neelanud. Hen ütleb, et see olnud leib. Timukas otsib ta taskud läbi ja leiab sealt ühe kivi ja raha. Kaebealune ütleb, et tarvitab neid tule löömiseks.

Võetakse ette veeproov (auffs Wasser werffen lassen), mille juures kaebealune jääb veele ujuma. Kuna ta aga ka selle järele salgab, seatakse ta „silm silma vastu“ Willapulck Paveliga, kes süüdistust kordab. Lisab veel juurde, et kaebealune Tÿro Hanszo lapseristsetel nõidunud Hilper Jack'u, nii et see verd süljanud. Hiljem teinud ta tema jälle terveks. Ka olla ta jaaniööl olnud sinisel mäel (blauen Berge). Ta soovitab kaebealusel kõik üles tunnistada

¹⁾ Esineb mitmeti kirjutatult.

²⁾ PrnMkA 2, f. 94—95.

ja end mitte piinata lasta. Kaebealune vaidleb enne vastu, tunnistab aga siis, et kurat õpetanud temale sõnad: „Ponnase kiewy nelly teē arro“¹⁾. Nende sõnade mõju katsetanud ta esite oma loomade juures, millest temal surnud kaks looma. Siis nõidunud ka von Schlippenbachi loomad. Küsitakse, kus kurat teda õpetas ja kui tihti temaga koos viibinud? Ütleb, et metsas, teinekord näinud kuradit ka järvel paadiga sõites. Kas ta võib terveks teha von Schlippenbachi haiged loomad? Kui lahti saab, lubab samade sõnadega terveks teha. Tunnistab ka viimaks, et nõidunud surnuks Kieckse Henu lapse. Andnud ka kuradile oma ristimata kaheaastase tütre. Ka nõidunud ta Nossy Henu kaks last. Nossy Henn andnud ise oma kolmeaastase ristimata tütre kuradile, selle sinisele mäele viies. Kaebealune käinud igal jaaniööl sinisel mäel, kus kurat teda hästi vastu võtnud. Säälnud palju süüa ja juua ja üldse väga lõbus. Willapulck Pavel olnud sääln „isanda“ köögi-meister (Küchenmeister). Ta viinud jaaniööl Püha Jacobile vasika, mille ta Schlippenbachilt võtnud. Selle eest tänatud teda ja kästnud teinekord veel tuua. Kirikusse ei võivat ta aga minna, ei saavat siis enam „isandat“ teenida. Ütleb, et Nossi Henn oskab sama, mis temagi. Ta varastanud von Schlippenbachi aidast vilja ja viinud selle koos nõiutud härjaga mäele. Nimelt olla nii, et neid mäele muidu vastu ei võeta, kui nad midagi kaasa ei too. Ka Putneck Lobbina ja Leppit Mart olla nõiad.

Otsus: Nõidumise ja kuradiga ühenduses olemise eest mõistetakse kaebealune surma tule läbi. Otsus saadetakse õuekohtule²⁾.

IV.

1640. a. 30. augustil jätkub Pärnu Maakohtu istung Karksis. Arutusele tuleb Wolmer von Schlippenbachi talupoja Nossy Henu vastu tõstetud kaebus hukkamõistetud nõia Kiewase Henu tunnistuse põhjal. Kaebealusele esitatakse Kiewase Henu tunnistusi, mida see aga omaks ei võta. Siis ähvardatakse kaebealust veeprooviga. Kui aga ka ähvardus ei aita, visatakse kaebealune

¹⁾ PrnMkA 2, f. 96, vrd. Paul Ariste, Eesti keelt rootsiaegsete kohtute protokollidest, Eesti keele arhiivi toimetused Nr. 6, Tartu 1936., lk. 16.

²⁾ PrnMkA 2, f. 95b—97.

vette, mille juures ta jääb veele ujuma ka siis, kui teda latiga tõugatakse. Kui ka see ei mõju, seatakse kaebealune vastamisi Kiewase Hennuga, kes süüdistust kordab. Sellejärele ähvardatakse kaebealust piinamisega. Nüüd tunnistab ta, et oskab hääd teha sõnadega, milliseid õpetanud temale keegi vanamees. Sõnad on järgmised: Sina kuri vaim, tagane sellest Kristuse inimesest (Du böser Geist, weiche wegk, von diesen Christus Menschen), sellejärele lausub ta sõnad: Lebey Ohö, Kiroh Kircko, Sura. Altare, Kusnett, Suret Meeset, peeatekse ¹⁾). Õeldakse kaebealusele, et need sõnad on kurjad ja tulevad kuradilt, kuna neid keegi ei mõista. Manitsetakse kaebealust tunnistada, mis ta nende sõnadega kurja on teinud.

Kaebealune ütleb, et aidanud ainult haigeid. Kuna Kiewase Henn jääb oma tunnistuse juurde ja kaebealune ei taha tunnistada, siis võetakse ette piinamine. Ühe korra pingutamise järele palub ta end lahti lasta ja lubab kõik tunnistada. Kui teda lahti lastakse, tunnistab et nõidunud Kiewase Hennu lapsed ja viinud kuradile, sellepärast et Henn temalt maa võtnud. Ka varastanud ta mõisahärralt ja mõnelt talupojalt vilja ja viinud selle koos härjaga, mida enne nõidunud, sinisele mäele oma „isandale“. Teab ka sõnu, millega kurja saab teha, mis kõlavad nii: „tulle Minna Keick, tullo. mea Ikkamisz woib, alle, Sulle keib. Minno pewia ²⁾). Kui sellejärele võtta kolm rukkipead ja nendel õied ära murda, siis piisab sellest kurja tegemiseks.

Kui küsitakse, kuidas kaebealune pääsenud mõisahärra aita, vastab see, et kurat andnud talle selleks võtme, mille järele sinisel mäel ära võtnud. Kas ta nüüd võib ka kurja teha? Vastab, ei, kuna ta seisab kohtu ees. Edasi jutustab kaebealune, et Nigulapäeval olla kurat põrgust väljas. Esimene kord rääkinud kurat temaga Paistu surnuaial. Mida kurat säälnud temale ütles, ei tunnistata, kuna ta niigi teenib ajaliku karistuse. Edasi jutustab kaebealune, et ta läinud koos Kiewase Hennuga mäele ja viinud kaasa vasika, et mitte saada „isanda“ vihaaluseks. Ütleb, et olnud ka libahunt. Kui ta hundi naha ümber pannud, muutunud hundiks ja teinud palju kahju. Kurat kutsunud teda tihti mäele ja käskinud härra Schlippenbachile kahju teha, mida ta aga pole teinud.

¹⁾ PrnMkA 2, f. 97b, vrd. Ariste, op. cit., lk. 16.

²⁾ PrnMkA 2, f. 98, vrd. Ariste op. cit., lk. 17.

Teatab kohtule teisi nõidu ja palub armu, lubades mitte enam nõiduda. Nüüd teinud ta seda teiste meelitusel.

O t s u s: Kuradiga ühenduses olemise, nõiduse läbi kahju tekitamise, varguse ja varastatud asjade sinisele mäele viimise eest mõistetakse kaebealune tulesurma ¹⁾).

V.

1636. a. 27. septembril on Krahvliku Linnusekohtu istung Pärnus. Arutusele tuleb Fromhold Leps'i kirjalik kaebus Andrese naise Rohttzi Beaht'i vastu, milles süüdistab kaebealust oma naise haigeks nõidumises.

Kaebaja teatab kirjas järgmist: Minu ja minu laste äraolekul tuli kaebealune pühapäeva hommikul mõisa ja tahtis ilma küsimata minna mõisaproua juurde. Kui toatüdruk temalt põhjusi küsinud, öelnud ta, et viib prouale maasikaid. Kui aga proua toodud maasikaid sõi, jäi ta haigeks, kannatas aastaid mürgitust ja suri. Kui levis kuulujutt, et kaebealune on selles süüdi, vangistati ta. Süütuse tõendamiseks pidi ta kolm korda ümber surnu käima, oma käe surnu kohale panema ja ütlema: kui ma olen surmas süüdi, andku Jumal mingi märk. Kaebealune ei tahtnud seda teha, vaid ütles, et proua temale andestab. Siis tuli ka Rohtzi Andres üksi ja ütles, et Jumal andestab mõlemale naisele. Kui Andrest nõidumises süüdistati, ütles see, et võib mõnda tervendada ja hädast aidata. Palun kohut mõlemaid karistada, kuna talupojad austavad mõlemaid kui ebajumalaid (Abgott), kes oma kunsti ja õnnistuse läbi teisi palju aitavad. Minu majale toovad nad aga palju kurja; ühel päeval suri hobune, teisel päeval kolm paari härgi, ka nägid minu teenijad naise eluruumis tonti, kes sealt läks talli. Palun süüdlasi mitte karistamata jätta.

Kaebealune eitab süüd. Kohus palub kaebajal oma süüdistust tõendada, milleks viimane saadab kohtusse tunnistajateks Abrahami naise Anna Bockmeieri ja oma toatüdruku Else, Läärsi tütre.

Esimene neist tunnistab, et kaebealune toonud hommiku vara marju ja käskinud need prouale anda. Teine tunnistaja ütleb umbes sama. Lossiproua võtnud marjad vastu ja süüdnud, ülejäänud andnud temale. Naisele antud süüa ja juua. Ennem pole ta

¹⁾ PrnMkA 2, f. 97—98.

aga kunagi marju mõisa toonud. Proual paistetanud lõuad, siis kael ja mõni päev enne surma olnud üleni paistes. Peale surma muutunud ta pruuniks ja ajanud verd välja. Vahepääl lisandub tunnistajaid. Härra Matthiasz Stahl kirjeldab kuidas nad kaebealuse viinud kirikusse ja lahtise kirstu ümber talutades käskinud öelda, kui olen süüdi, anna märki enesest. Kaebealune aga seda ei teinud, vaid öelnud, et proua andestab surma süü, mida ka teised juuresolijad kuulnud. Rohttzi Andres öelnud rootsi keeles, Jumal andesta mõlemale naisele. Ka öelnud ta tunnistajaile, miks nad proua eluajal sellest ei rääkinud, tema oleks sellele veel abi saanud. Siis nimetanud teised ka teda nõiaks. Tema aga öelnud, et ta pole nõid, vaid tervendab „Meie Isa“-ga inimesi. Küsitletakse kaebealust. See räägib, et olla marju viinud, kuna sulane selleks õhtu andnud käsu. Laiba juures teinud ta kõik, mida teised nõudnud. Andestust ta pole aga laibalt palunud. Ütleb veel, et tuleb andestust paluda kõigilt inimesilt ja Jumalalt. Ta käinud mehega ühes ja aidanud teda õnnistamisel. Selle järel küsitletakse kaebealuse meest. See tunnistab, et tervendanud Kortti Hansz'u Jumala sõnaga ja apostleid paludes. Kohus küsib, kas kurat olnud sel ajal mõisas, kui ta Hanszu tervendas. Kaebealune ei tea sellest midagi. Tema olnud Kortti Hanszu juures, palunud rootsi keeles kätt Hanszu pea peal hoides. Hansz terve-
nenud sellest ja tema saanud selle eest ühe šillingi.

Korraldatakse Andresega veeproov kahel korral, mis aga timuka oskamatusel tõttu ebaõnnestub.

O t s u s: Kuna süü pole tõestatud, vabastatakse kaebealune Beahth, tema mees, kes aga tuntud lausuja saab kolm paari vitsu ja aetakse krahvkonnast välja ¹⁾).

VI.

1637. a. 6. juunil on Krahvliku Linnusekohtu istung Pärnus. Kaebajatena esinevad kõrtsmik Petter Wincküla ja talupojad Tamme Laur, Päep Andresz ja veel teised. Kaebealust Rohttzi ²⁾ Jürgenit süüdistatakse nõidumises. Petter Winnküll ²⁾ kaebab, et kaebealune nõidunud tema poja haigeks. 14. päeva eest tulnud ta

¹⁾ PrnMkA 1, f. 30—35.

²⁾ Esineb mitmeti kirjutatult.

Rittmeister Paleni juurest, kust ta saanud kalu. Rohttzi Jürgen, kes kõrtsis viibinud, palunud ka endale kala praadimiseks, kuna ta selliseid kalu pole söönud. Kui kala praetud, annud ta kaebealusele poole kalast, see pomisenud kalale, võtnud tema ümbert kinni ja pakkunud ka temale kala. Kaebaja pole kala tahtnud ja lasknud kaebealusel üksi süüa. See langenud aga peale kala söömist maha ja läinud paiste. Joonud küll kaks toopi õlut, poolteist toopi äädikat ja kannutäie vett, see pole aga aidanud. Siis roninud ta käpuli kotta, kuhu jäänud seni, kuni kaebaja väikene poeg talle juua andnud. Peale selle saanud kohe paremaks, kaebaja poeg aga jäänud sellest silmapilgust haigeks.

Kaebaja poeg Behrentt ütleb, et kui tema kaebealusele juua andnud, jäänud ta haigeks ja paistetanud. Poisi ema tõendab sama. Petter Wincküll kaebab, et kaebealune juba nelja aasta eest teda nõidunud. Ta olnud kaheksa päeva palavikus, millest Rohttzi Jürgen lubanud tema tervendada kahe kapa õlle eest. Ta andnud kaebealusele 4 kappi õlut, mille see ära joonud. Tema saanud terveks, aga üks lehm jäänud tal haigeks. Järgmisel hommikul andnud ta veel kaebealusele õlut, soolatud kalu ja liha.

Tamme Laur kaebab, et kaebealune tema poja surnuks nõidunud. Ühe aasta eest tülitsenud tema poeg sulase Paweliga. Viimane ähvardanud tema poega. Varsti peale seda jäänudki poeg haigeks, paistetanud, süljanud verd ja surnud neljateistkümne päeva pärast. Hiljem saanud ta teada, et sulane Pawel maksnud Rohttzi Jürgenile tema poja nõidumise eest pool külimittu soola ja vaka otri. Seda tõendavad ka Päep Andresze sõnad. Ta lisab veel juurde, et korra kui kaebealune väimees kinni pandud, ja tema pole tahtnud vastutada, ähvardanud teda kaebealune ja kolme päeva järele kiskunud hundid tema lehmad lõhki. Kui ta nelja aasta eest süüdistas kaebealust oma poja kadumises, ähvardanud viimane teda, mille tagajärjel tal surnud härg. Kui ta noominud kaebealust laiskuse pärast, hakanud see jälle sajatama ja ütelnud, et kurat ratsutab sinu hobuse seljas, mille pääle hobune läinud arust ära ja surnud.

Neljas kaebaja räägib, et Jebbeda Thomasel varastatud vilja. See lubanud ülejäänud vilja nõiale, kes varga nõiub. Kaebealune lubanud seda teha, aga mitte enne, kui noore orase ajal. Sel ajal surnudki kahjusaaja vend, keda kahtlustatud vilja varguses.

Lesknaine Marrit kaebab, et kaebealune tema poja surnuks

nõidunud. Mineval aastal ähvardanud ta tema poega, mida ka teised kuulnud. Poja matusel süüdistanud ta ka nõida. See aga öelnud, et küll Jumal teeb kõik hästi ja keelanud sellest edasi rääkida.

Peep ¹⁾ Andresz süüdistab veel kaebealust ölle nõidumises ja naisele valude tekitamises selga.

Kuulatakse veel kaebealune üle ja vannutatakse kaebajad ja tunnistajad. Need jäävad oma seletuste juurde. Kaebealune ütleb, et kui kõik tema peale kaebavad, siis sureb ta hääle meelele, ega tahagi enam kaua elada.

Otsus: Mõistetakse surma põletamise läbi. Peale otsuse teadasaamist teatab kaebealune kohtule rea isikuid, kes tegelevad „kunstidega“, lausuvad ja „jooksevad“ ²⁾.

VII.

1642. a. 4. märtsil on Pärnu Maakohtu väljasõidu istung Karksis. Arutusele tuleb Wallame Bartmes'i, Wallame Hans'u, Halliste Peter'i ja tema naise kaebus Lupas Lauri vastu. Kaebealust süüdistatakse Bartmesi ja Hansu venna Jürgen'i ja Halliste Peter'i kahe lapse surnuks-nõidumises.

Kaebealune on vahistatud koos naisega. Naine olla aga öösel surnuks kägistatud. Kaebealune ütleb, et tema pole nõid. Naise tapnud vanglas „kuri vaenlane“, kes koera kujul (Hundesz gestalt) vangla tulnud ja öelnud naisele, et see temaga kaasa peab tulema, siis kägistanud naise.

Wallame vennad kaebavad, et kaebealune nende venna Jürgeni surnuks nõidunud. Kaebealusel, kes nende naaber, olnud kaebajate juures kast, kuhu ta vilja kogunud. Jürgen saanud teada, et kaebealune nendelt varastanud poolteist vakka rukkeid ja võtnud selle siis tagasi. Ka ähvardanud Jürgen kaebealust kohtuga. Järgmisel päeval jäänud ta aga haigeks, hammustanud oma keele katki ja polevat enam rääkida saanud.

Kaebealune eitab süüd ja ütleb, et Jürgeni nõidunud tema naine, sepa naine ja Hirmo Horig oma naisega. Need aga olla

¹⁾ Esineb ka Päep.

²⁾ PrnMkA 1, f. 38—44.

põgenenud. Kui ta vangi võetud, tulnud sepa naise poeg Laus ja aidanud tema vangist välja, viies oma majja.

Sepa naine andnud temale tüki leiba ja vöö ja käskinud Saaremaale põgeneda. Laus öelnud ka, et ta peab põgenema, muidu võetakse ka tema ema kinni. Vanglast aidanud ta teda nii välja, et lõhkunud kirvega müüri augu ja andnud ka temale kirve. Laus ütleb, et ta pole põgenemisel kaasa aidanud. Kaebealune ise tulnud nende juurde, kus ema talle andnud viisud ja vöö, et ta saaks edasi jooksta. Pika puiklemise järele tunnistab viimati Lupas Laur, et tema nõidunud teistega koos Jürgeni. Nad teinud seda mingi valge rohuga (Kraut) ja sõnadega, mida sepa naine õpetanud. Ta ei taha neid sõnu öelda, kuna need on kurjad ja nendega teenitakse kuradit. Kaebealune seatakse sepa naisega vastamisi, kusjuures ütleb, et naine temale nõidust õpetanud ja temaga koos nõidunud Jürgeni, Leibase Hen'u ja Halliste Petri kaks last. Ütleb, et sepa naine juba neljakümne aasta eest õppinud Saaremaal nõidumist ja teinud palju kurja. Ka olla ta tihti koos kuradiga.

Sepa naine Marrit ei võta süüdistust omaks ja ütleb, et kui ta nõid on, oleks ta rikkam. Kaebealune aga täiendab oma seltsusi Marriti suhtes ja ütleb, et ta tahtnud nõiduda koos tema naisega mõisahärri perenaise. Nad läinud ka selleks koos mõisa. Et perenaine aga palju palunud, pole nad muud saanud, kui et perenaine on tänapäevani haiglane. Nad teinud seda „Puicken'i“ abil, kes olla enne lehmapiima imenud. Nad puistanud soola looma- ja hobusetalli ja kutsunud kuradi appi, sealjuures mõisaproua nime nimetades. Sõnad, mida nad öelnud, on: Kolm. Kurratte, Tulla, Sola Peel ¹⁾). Kui neid sõnu öelda, tulla kolm kassi või kolm koera. Kui sõnad öeldud ja sool puhutud, tuleb kurat ja aitab.

Marrit eitab kõik öeldu, olla ainult soovitanud kaebealusel Saaremaale põgeneda. Marritit vangla viies leitakse säält kott, milles kuivatatud nahkhiir, vaha, soola ja villast lõnga. Kui Laurilt küsitakse, milleks ta neid asju tarvitanud, ei taha ta esiti tunnistada. Viimaks aga ütleb, et ta neid kasutab nõidumiseks. Soola tahtnud ta puistata kohtunike jalule. Lõnga ta seob endale paremale paljale käevarrele, kui tahab kurja teha. Iga kord aga lühe- neb lõng natukene.

¹⁾ Ariste, op. cit. lk. 18, vrd. PrnMkA 2, f. 142.

Otsus: Lauri vabatahtliku ilma piinamiseta tunnistuse järele selgub, et ta end andnud kurjale vaenlasele, Jumalast lahkunud ja palju kurja teinud. Sellepärast mõistetakse kaebealune surma põletamise läbi. Sepa naise Marriti asjus otsustab kohus eelmise kaebealuse tunnistuse põhjal, teda kui inimeste surnuksnõidujat, esiteks piinata (ad torturam) ja ülestunnistamise järele, põletada. Esialgu saavad mõlemad „sada vitsa“ ja jäävad vangi. Vahepeäl kästakse üles otsida Hirno Horig ja tema naine ¹⁾).

Akadeemiline Usuteadlaste Selts 1937. aastal.

V. U s p u u.

Vaadates tagasi Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kuueteistkümnendale tegevusaastale, võime mainida hoogsat tegevust teaduslikul ja seltskondlikul alal.

Aasta tegevus algas meeleoluka üldkoosolekuga 27. jaanuaril Üliõpilasmajas. Sellest koosolekust võttis osa rohkesti ka väljapool Tartut elavaid Seltsi liikmeid. Eriti pidulikuks kujunes Seltsi esimeste auliikmete valimine. Auliikmeiks valiti praost Aleksander Mäevälja (Mohrfeldt) usulis-kultuuriliste ja kiriklike teenete eest, praost Friedrich-Wilhelm Ederberg — usulis-kultuuriliste ja kiriklike teenete eest ja Taani kirikuloolane õpetaja Lorenz Peter Fabricius — teaduslike teenete ja sõbraliku suhtumise eest Eestisse. Auliikmeile anti vastavad eesti- ja ladinakeelsed diplomid.

Maikuul külastasid Seltsi läti usuteadlased. Hoolimata keele vastastikusest mitteoskamisest, kujunesid sõprussidemed kahe naaberrahva usuteadlaste vahel õige soojaks. Lahkumisel jäeti lätlastelt maha soov, et eesti usuteadlased korraldaksid pea vastukülaskäigu Riiga.

Aasta jooksul peeti seltsis 8 kõnekoosolekut, kus esinesid kõnedega järgmised seltsi liikmed:

Praost mag. theol. A. Grünberg: „Liturgilisi küsimusi Eesti Ev. Luteriusu kirikus Eesti iseseisvuse ajal“.

¹⁾ PrnMkA 2, f. 140—143.

Stud. theol. H. Kuurberg: „Piibli ja lauluraamatu osa isade elukäigul hällist hauani“.

Õpetaja mag. theol. J. Järve: „Kristliku kiriku martüürium Nõukogude Venemaal“.

Drnd. theol. U. Masing: „Tööst ja kultuurist“.

Drnd. theol. U. Masing: „Primitiivsuse kasust“.

Mag. theol. E. Salumaa: „Kriisist kristlikus kirikus“.

Magnd. theol. V. Uuspoo: „Nõidumise kombeid Eestis 17. sajandil“.

Prof. O. Sild: „Luther'i kloostrielu ahastused ja nende tähendus tema reformatsiooni ilmele“.

Peale selle peeti 4 üldkoosolekut ja 22 juhatuses koosolekut.

Seltsi abiesimehe H. Kuurme lahkumisega Tartust astub tema asemele V. Uuspoo. Lahkunud raamatukoguhoidja kohale saab J. Lepasaar. Uueks paljundusbüroo juhatajaks valib juhatus R. Raidur'i.

Aasta jooksul võeti vastu 3 auliiget, 41 uut tegevliiget ja 2 toetajat liiget, aasta lõpuks on seltsis kokku 3 auliiget, 238 tegevliiget, ja 25 toetajat liiget.

8. detsembril lõppes tegevusaasta üldkoosolekuga, millele järgnes jõulupuu jõuluvana ja kingitustega. Üldkoosolekul toimunud valimistel kujunes Seltsi juhtkond uueks aastaks järgmiseks:

Juhatusse valiti: prof. O. Sild esimeheks, V. Uuspoo abiesimeheks, J. Ekbaum sekretäriks, E. Saag ja G. Särgava abisekretärideks, J. Maide laekuriks, H. Karolin abilaekuriks ja O. Tallinn bibliotekaariks.

Toimkonnad valiti järgmistes koosseisudes:

„Usutead. Ajakirja“ toimkond: O. Sild, J. Kõpp, J. Taul, S. Aaslava, U. Masing, V. Uuspoo, H. Pihl.

„Usutead. Ajakirja“ talitus: V. Uuspoo, A. Kukk, E. Ehrmann.

Keeletoimkond: S. Aaslava, W. Martinson, U. Masing.

Finantstoimkond: J. Maide, H. Karolin, J. Lepasaar, K. Vehm, A. Kaarme, K. Niinep.

Sotsiaal-eetiline toimkond: J. Taul, V. Tubin, H. Pihl.

Kirikuloo toimkond: O. Sild, V. Uuspuu, O. Tallinn, A. Kukk.

Raamatukogu toimkond: O. Tallinn, H. Pihl, J. Raidur, J. Lepasaar.

Peotoimkond: V. Uuspuu, E. Gnadenteich, V. Juhandi, L. Mardisoo.

Kirjastustoimkond: J. Kõpp, U. Masing, E. Salumaa, J. Ekbaum.

Praktilise vagaduse toimkond: J. Kõpp, U. Masing, V. Uuspuu, E. Saag, H. Põld.

Uuele juhatusele ja kõigile seltsi liikmeile uueks aastaks palju Jumala õnnistust!

Usuteadusline Ajakiri

Ilmub 1933. a. peale Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi ajakirjana (seni andis välja Usuteaduskond) aastast neli numbrit à 32 lk. kokku 128 lk. Peale selle lisavihud.

Tellimise hind 1937. aastaks sisemaale **2 kr.**, välismaale **2 kr. 50 snt.**; üksiknumbri hind **50 snt.** Lisavihkude hind igakord eraldi.

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Pealadu: Tartus, Akadeemiline Usuteadlaste Selts (Peeter Põllu t. 2) ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupl. (Ülikooli t. 15, Tartus), tel. 63. Toimkonna aadr.: Tartu, Peeter Põllu t. 2. Akadeemiline Usuteadlaste Selts.

Vanemad aastakäigud I—V, à 2 kr.

Üksikud lisavihud:

- 1) O. Sild, Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemise käigus olnud piiskopikirikuks? 1926, hind 50 snt.
- 2) Usuteaduslisi oskussõnu. Trükk otsas: ilmub uus trükk.
- 3) Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal, 1932, hind 1 kr.
- 4) M. J. Eisen. Vändra Tõnn 1932. a. teadete valgustusel, 1933, hind 50 snt.
- 5) Hugo Masing. Anatoti prohvet, 1933, hind 50 snt.

Muid Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi toimetusi:

- 1) Peeter Põld. Usuline kriis, 1932, hind 50 snt.
- 2) Hilda Kasak. „Ratsionalist“ ja psühhoanalüütiline ilma-vaade, 1933, hind 25 snt.
- 3) Theophil Spoerri. Argipäeva Isand, hind 50 snt.
- 4) Mart Morats. Oxfordliikumine, hind 25 snt.
- 5) W. J. Oehler. Viljakas vaikumine, hind 1 kr.

Märkus: AUS-i liikmed saavad kõiki Seltsi väljaandeid 50 % hinnaalandusega.

Ladu: AUS-i, Tartu. Peeter Põllu t. 2 ja Akadeem. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli t. 15, Tartus.

Ilmus AUS-i kirjastusel mag. Uku Masing'u koostatud

Heebrea keele grammatika.

Hind kr. 3.50.

AUS-i liikmeile kr. 2.50.

Ladu: AUS, Peeter Põllu 2, Tartu.